

ДЕПАРТАМЕНТ ОСВІТИ І НАУКИ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ЧЕРКАСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

Л.І. Даниленко
Г.І. Даценко
З.Г. Куриленко

**ЖИВА ПРИРОДА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ТАРАСА
ГРИГОРОВИЧА ШЕВЧЕНКА**

Навчально-методичний посібник

Черкаси

2014

ББК 74.262.8 (4Укр.)

Д 18

Рекомендовано до друку Вченою радою ЧОШОПП.

Протокол №2 від 28 05. 2014 року

Автори:

Даниленко Л.І., методист лабораторії природничо-математичних дисциплін Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради;

Даценко Г.І., учитель біології Золотоніської спеціалізованої школи інформаційних технологій №2 Золотоніської міської ради, учитель-методист;

Куриленко З.Г., учитель біології Золотоніської гімназії ім. С. Д. Скляренка Золотоніської міської ради, учитель-методист

Рецензенти:

Волошенко О. В., доцент кафедри педагогіки Черкаського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради, кандидат педагогічних наук;

Громова Т.В., учитель біології Черкаської спеціалізованої школи I-III ступенів №33 ім. В. Симоненка Черкаської міської ради, учитель-методист

Д 18 Даниленко Л.І. Жива природа у творчій спадщині Т.Г.Шевченка: навчально-методичний посібник / Л.І.Даниленко, Г.І. Даценко, З.Г.Куриленко. – Черкаси: ЧОШОПП, 2014. – 79 с.

Навчально-методичний посібник створено з метою ознайомлення вчителів і учнів з творами Т.Г. Шевченка, в яких оспівана жива природа рідного краю, яку він добре знав і не тільки милувався рослинами й тваринами, а й малював їх і зробив їх органічною частиною своєї поезії.

Запропонований авторами навчальний матеріал можна використовувати при проведенні інтегрованих уроків у 6-8 класах при вивченні рослинного і тваринного світу Черкащини, а також при проведенні позакласних природоохоронних заходів.

Вивчення запропонованого навчального матеріалу сприятиме розвитку пізнавального інтересу учнів до вивчення природи Шевченківського краю, вихованню патріотичних почуттів та емоційно-ціннісного ставлення до живої природи.

Посібник призначений для вчителів та учнів загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв.

З М І С Т

Передмова	4
Розділ I. Рослинний світ у творчості поета	5
Краса рідних пейзажів у віршах Т.Г. Шевченка	5
Рослини – символи у поезії Т.Г. Шевченка	8
Лікарські рослини у поезії Т.Г. Шевченка	12
I. Древа	12
II. Чагарники	29
III. Трави	39
Розділ II. Образи тварин у творчій спадщині поета	50
Розділ III. Використання творчості поета на уроках біології	52
Розділ II. Позакласні виховні заходи	55
А над світом українська вишивка цвіте	55
Дума про землю	64
Свято Червоної калини	67
«Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття...»	70
Література	81

Передмова

Благословен той день і час,
Коли прослалась килимами
Земля, яку сходив Тарас
Малими босими ногами,
Земля, яку скропив Тарас,
Дрібними росами-сльозами.
М. Рильський.

Черкащина – батьківщина людини, яку знає весь цивілізований світ. Людина, яка давно стала гордістю українського народу, виразником його дум, найзаповітніших мрій, співцем його краси, його любові і болю, журби і горя... Людина, чиє слово входить у наше ество з народження і, навіть генетично формуючи нас і відроджуючи, застерігаючи від всіляких перекручень, передається з покоління в покоління, оберігає виразність обличчя й характеру українців. І допоки житиме під високими зорями слов'янського неба наш народ, доти недосяжно височіти співцеві братерства і щастя всіх трудящих, пророкові сім'ї великої, сім'ї вольної, нової – Тарасові Григоровичу Шевченку.

Черкащина в нашому розумінні, в духовному спілкуванні з народами і національностями нашої країни та закордонним людом планети вже давно стала Шевченківським краєм.

Тарас Шевченко. Якими ж великими ж повинні бути наша повага, шана, любов і вдячність, наша пам'ять до нього – непокірного, геніального велетня духу – поета, художника, мислителя, провидця «оновленої землі»! Як святиню ми повинні берегти кожен клаптик землі, кожную пам'ятку – все, що пов'язане з життям і діяльністю славного сина нашого народу!

Ми горді тим, що наша земля подарувала світові Тараса Шевченка. Відомо, що геній Т.Г.Шевченко належить усьому народові – від немовляти до посивілого старця. І народ України вклоняється геніальному співцеві, чия доля, чиє щоденне робоче життя, нескореність, чистота і праведність схожі з долею самого народу.

РОЗДІЛ І РОСЛИННИЙ СВІТ У ТВОРЧОСТІ ПОЕТА

Краса рідних пейзажів у віршах Т.Г.Шевченка

Багато творів Шевченко присвятив описам рідної природи. Він був справжнім патріотом, а тому любив свою країну понад усе і, звісно ж, не міг залишитися байдужим до її краси.

Прекрасна, неповторна, мальовнича природа України, постає в багатьох творах поета. Його поезії ніжні, ліричні, дуже близькі до усної народної творчості. Краса української природи нев'януча, невмируща завжди була з поетом і тоді, коли він був далеко від Батьківщини. Перебуваючи на чужині, в далекому засланні, згадує поет матінку Україну. І перед його очима стоять і могутній Дніпро – Славутич, що стрімить свої хвилі до Чорного моря, й червона калина – краса землі нашої, широкі зелені лани й білі вишневі садки. І відступають сірі стіни каземату Петропавлівської фортеці, затемнене хмарами петербурзьке небо і жовті піски далекого Кос – Аралу. До неї, любої України, лине бентежна душа поета, а на папері встають чудові безсмертні рядки.

Тут, у неволі, на далекому засланні, написав поет свій відомий твір-поему «Княжна» («Зоре моя вечірняя...»), в якій згадує милу його серцю Україну. Зорю вечірню благає поет розказати про могутній Дніпро, у якого «веселочка воду позичає», вербу, що нахилившись над водою, купає в ній свої розкішні віти, на яких гойдаються русалки, як при долині вночі розквітає сон-трава і рідне село... Як-то воно там!..

Село на нашій Україні -
Неначе писанка село,
Зеленим гаєм поросло.
Цвігуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво. А кругом
Широколистяні тополі.
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори над Дніпром.

У поезії «Над Дніпровою сагою» природа живе своїм власним життям. Вона ніби оживає перед поетовим оком, набуваючи людських рис.

Читаючи цей вірш, ми ніби бачимо бурхливий Дніпро, який біжить у далечінь, а по його берегах розкинули віти пишні дерева. Старий явір поет порівнює з козаком, що у самоті і посивів:

Стоїть старий похилився,
Мов козак той зажурився,
Що без долі, без родини,
Та без вірної дружини.

Інші ж дерева, навпаки, порівнюються із молодими дівчатами, у яких ще попереду ціле життя, а тому вони безжурні й сміхотливі, співають пісень й не думають ні про що погане:

А калина з ялиною
Та гнучкою лозиною,
Мов дівчаточка, із гаю,
Виходжаючи співають.

Тарас Шевченко досить оригінально відобразив красу рідної природи-
неньки у своїх поезіях. Складається враження, що природа справді оживає.

Учені підрахували, що в творах Тарас Шевченка згадується понад 80
різних рослин, які належать переважно українській флорі: це верба, дуби,
клени, тополі, ковила, ряст, калина, барвінок.

Найбільш улюбленим деревом поета, мабуть, була верба, яка
зустрічається у віршах понад 40 разів. Верба – символ України. Тож не міг
розлучитися з вербами Великий Кобзар і в 1850 р. привіз із собою на заслання
вербову гілочку, з якої виросло велике дерево, назване вербою Тараса. З живців
її насаджено цілий вербовий гай, що шумить серед пісків Кос - Аралу. Близько
200 вербичок виростив з неї ще сам поет. А крім того, викопав криницю серед
пісків, щоб свій гай поливати. Її й тепер звать криницею Тараса.

Згадаймо всім добре відому поезію Т.Г.Шевченка «Сон»:

Летим. Дивлюся, аж світає,
Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі поволі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна,
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!
Ніхто його не додбає
І не розруйнує...

Це картина ранкового лісостепового ландшафту поетової батьківщини, а
також його компоненти – степи, лани, сади, ставки. Поет розглядає світ
(ландшафт, краєвид) у просторі й часі – минулому, сучасному і майбутньому.
«Планета наша – прекрасний світ, наш рай земний...» – писав Т.Г.Шевченко.
Такі поезії Т.Г.Шевченка, як «Зацвіла в долині...», «Садок вишневий коло

хати», «Тече вода з-під явора», «Зоре моя вечірняя...» та багато інших звучать як гімн природі й любові, всьому, що живе й красується.

Перебуваючи на засланні у далекому Кос – Аралі 1849 року Шевченко писав:

Заросли шляхи тернами
На тую країну.
Мабуть, я її навіки,
Навіки покинув.
Мабуть, мені не вернутись
Ніколи додому?

Поет мріяв жити на українській землі, серед квітів і різнотрав'я, щоб «Дніпро був біля самого порогу».

Я тільки хаточку в цім раї
Благав і досі ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі!

Мрія його збулася лише по смерті, і він навіки оселився на канівській горі, яку люди любовно назвали Тарасовою. З тих пір не в'януть квіти, що їх приносять вдячні нащадки до його останнього тихого дому.

Рослини-символи у поезії Т.Г. Шевченка

Світ Т.Г.Шевченка неможливо уявити без тополь, дубів, без очерету, травички під ногами, рясту на воді. Поет був неабияким знавцем рослинного світу, глибоким знавцем природи рідного краю. Дослідники твердять, що Шевченко не тільки милувався рослинами, малював їх, а зробив їх органічною частиною своєї поезії. Він називав рослинність «зеленою ризою матінки – природи». Недаремно ж у творах поета згадується понад 80 видів рослин. Найчастіше згадується верба (у 40 творах), тополя (у 24 творах), явір, ясен (у 20 творах).

У своїх творах поет не раз згадує рожу, лілею, ряст і сон-траву, любисток і м'яту, барвінок та інші квіти.

До квітів у Тараса Григоровича було ставлення особливо трепетним. Ще з ранніх дитячих літ він пам'ятав прекрасний квітник, який посадила і виростила його сестра Катерина біля батьківської хати. На її квітнику росли: любисток, м'ята, чорнобривці, настурція, волошки, півники. Спогади друзів і знайомих Т.Г.Шевченка підтверджують Тарасову любов до квітів. М.Литвинов пише: «А як він любив квіти! Прості польові ромашки, маки, волошки, дзвіночки. Букети і цілі кошики йому приносили. Він встромляв у них своє, сповнене захвату, обличчя і на повні груди вдихав їх ніжні пахощі. А коло своєї альтанки він насадив багато соняшників». Квіти й квіткові рослини не тільки наповнюють поетичні пейзажі, вони сповнені глибокою народною символікою. Одні з них, як-от мак, рожа, є символами дівочої вроди:

Рости, моя пташко,

Мій маковий цвіте,
Розвивайся, поки твоє
Серце не розбите...

(«Маленькій Мар'яні»)

Цілу Україну можна назвати барвінковим краєм. Барвінок оспіваний в народі ще здавна. Ця рослина має багато символів. Найперше, барвінок символізує віру в свої сили, всепереможність природи. Гадали, що барвінок, оберігає людину від зла. Дівчата ним завітчували голови, уплітаючи його у вінки.

Про барвінок писав Т.Шевченко. Зокрема є у Великого Кобзаря вірш, написаний 1860 року:

Барвінок цвів і зеленів,
Слався, розстилався.
Та недосвіт перед світом
В садочок укрався.
Потоптав веселі квіти,
Побив... Поморозив...
Шкода того барвіночка
Й недосвіта шкода!

(«Барвінок цвів і зеленів»)

Калина – це символ нашої України. Вона полюбила українську землю, на якій гарно росте, а народ шанує її за дуже пишну вроду і цілющі властивості. Стала червона калина символом рідного краю, нашої України. Не кожна рослина має таку символічну образність у художній свідомості нашого народу, як калина. Т.Г.Шевченко у своїй книзі «Кобзар» згадав про калину аж 385 разів. У творчості поета калина є символом вірного, відданого кохання, дівочої вроди, невідворотності долі, а також підкреслює красу рідної природи:

Зацвіла в долині червона калина,
Ніби засміялась дівчина-дитина.
Любо, любо стало,
Пташечка зраділа
І защебетала...

(«Зацвіла в долині»)

До числа найніжніших квітів належать лілії, лілеї, лелії. Вони і в народних піснях оспівані, і у віршах багатьох поетів, і в легендах. Згадаймо чудову поезію Т.Шевченка «Лілея», в основі якої пісенне, баладне, народне джерело:

За що мене, як росла я,
Люде не любили?
За що мене, як виросла,
Молодую вбили?

Глибоко зворушує розповідь дівчини-лілеї про злого пана, що «лихо заподіяв» матері, про долю материну і доччину:

...Я вмерла
Зимою під тином,
А весною процвіла я
Цвітом при долині,
Цвітом білим, як сніг білим!
Аж гай звеселила.
Зимою люде... боже мій!
В хату не пустили.
А весною, мов на диво,
На мене дивились.
А дівчата завітчались
І ночами звати
Лілеєю-снігоцвітом.

При згадці про вишню на пам'ять одразу приходиться така близька і люба серцю, кожному знайома поезія Т.Шевченка:

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнею гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають, ідучи, дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Й інші Кобзареві рядки про вишню, проникливі, ніжні:

Пішла в садок вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила.
Дивлюсь, у темному садочку,
Під вишнею у холодочку,
Моя єдина сестра!

Вишневий сад супроводжує наші оселі хтозна й відколи, немов на нашій отчій землі і батьківщина цього чудового дерева. У фольклорній творчості нашого народу відбита шана до рослини, замилювання нею.

Вишневий сад – окраса двору, він манить прохолодою, де і відпочити приємно. Особливо літнього спекотного дня.

Образ вишні, як символ України, що з'являється в останні моменти життя Т.Шевченка, і в симфонії І.Драча “Смерть Шевченка”:

Цілу ніч надворі віє хуга,
Плаче, деренчить в віконнім склі.
Ні дружини, ні дітей, ні друга.
Тільки гілка вишні на столі;
Я – Оксана, вічна твоя рана,
Журна вишня в золотих роях;
Вишневий цвіт
З вишневих віт

Вишневий вітер
Звіває з віт.
Попід горою, яром, долом,
Мов ті діди високочолі,
Дуби з гетьманщини стоять.

(Т.Шевченко)

Запорізький дуб, дуби Шевченка, Палія... Скільки їх, зелених велетнів, пережили віки й лихоліття, стоять перед нами живими свідками подій, припорошених пилом історії! Певно, знайдеться на Україні ще й дуб – сучасник Мономаха.

В українській флорі дуб – найдовговічніша рослина: до 1000 років і більше живе він. Природа обдарувала дуб такою силою життя, що він здатен протистояти всім незгодам часу. Дуб-дерево – символ слави, невмирущості, волелюбності нашого народу. Кілька зелених велетнів у нас пов'язані з іменами Григорія Сковороди, Лесі Українки, Івана Франка, а найбільше – Тараса Шевченка. Дуб, під яким Кобзар спілкувався із селянами, вам покажуть і в Звенигородці, і в селі Мар'янському, біля міста Пирятина...

«Тарасовий дуб» росте в парку Березовий гай у Києві, що по вулиці Вишгородській. За переказами очевидців, під цим деревом спочивав Т.Шевченко в 1850 р., коли наймав квартиру в нині відомому будиночку по цій вулиці. Під час останнього обстеження висота дерева становила 23 метри, обхват стовбура – 410 см, а вік – понад 250 років. Його могутня крона покриває площу **140м²**.

Саджанці, вирощені з жолудів цього дуба, прижилися в багатьох садах і парках як в Україні, так і далеко за кордоном. На прохання українців із діаспори 1993 року сіянци дуба відправлено до США.

Верба ... Ну що з неї візьмеш? Груші на ній не ростуть. І не тільки груші, а, як свідчить підтекст народного прислів'я, на ній взагалі ніякі плоди не ростуть. Одне слово-верба, та й годі.

Ще довкола сніги біліють,але, як тільки сонце на весну поверне і трохи потепліє, одразу ж на верболозах біля річок, ставків і на узліссях з'являються ніжні пухнасті котики. Це верба цвіте, нагадуючи, що весна вже не за горами, що невдовзі оновлююча пора повсюдного зелен - квіту. Цвіт верби-прекрасне й зворушливе диво природи.

Верба - здавна одне з найпоширеніших дерев на Україні, одне з найулюбленіших в народі. Здавна супроводжує вона людські поселення і оселі. Нею обсаджували ставки, береги річок дороги. І в цьому наші предки бачили безпосередню господарську доцільність. Верби укріплюють береги, стримують зсуви, а в посушливих місцевостях зупиняють піщані заноси.

Верба – улюблене дерево великого Кобзаря. Вона натхненно й ніжно оспівана в чудових віршах і поемах поета. Це перлини лірики, в яких так виразно відчутні народно – пісенні мотиви. Згадаймо:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,

Додолу верби гне високі....;

Меж ярами над ставами
Верби зеленіють;

І досі сниться і під горою
Між вербами та над водою
Біленька хаточка;

Верба слуха соловейка,
Дивиться в криницю;
А верби геть понад ставом
Тихесенько собі купають
Зелені віти,
А на вітах гойдаються
Нехрещені діти;

У титаря у садочку,
У яру, криниця
Під вербою... До криниці -
Не води напиться -
Ледве ходить титарівна
Трохи пожуриться....;

Лікарські рослини в поезії Т.Г. Шевченка

Без разумного понимания красоты человек не увидит всемогущего Бога в мелком листочке малейшего растения. Ботанике и зоологии необходим восторг, а иначе ботаника и зоология будет мертвый труп между людьми. А восторг этот приобретается только глубоким пониманием красоты, бесконечности, симметрии и гармонии в природе

Т. Шевченко

З цього мудрого вислову Великого Кобзаря одразу видно, як він любив природу, тонко відчував її й отримував від неї творчу снагу.

Особливою шаною користувалися в нього дуб, верба, тополя, калина, клен, липа, явір, барвінок, ряст, осока, очерет, терен.

Ці рослини, які оспівані у творах Шевченка, стали символом краси рідної природи, а також і людини, символом могутності і непоборності українського народу. На жаль, деякі рослини у поезії Кобзаря символізують долю, життєві негаразди людського життя.

Так, окремі види рослин Тарас Шевченко використав для характеристики нещасливих подій, що відбувалися в Україні.

Наприклад, будяк і кропива символізують запустіння українського села з різних причин: чи то після воєн, чи то після голоду або стихійного лиха.

Серед оспіваних у творах Шевченка рослин є багато лікарських. Поет добре знався на рослинності свого краю, де він зростав, а особливе поетичне місце у його творчій спадщині зайняли саме лікарські рослини, які знайшли своє поетичне місце.

І. ДЕРЕВА

БЕРЕЗА

А там уже дубы, липы, березы й всякое дерево до самого рва.
Никита Гайдай. — Твори, т. 3, с. 59.

Не доезжая версты до города Глухова, в правой стороне от большой дороги, чернеет небольшая березовая роща...

Капитанша - Там само, с. 316.

В Україні росте вісім видів берези. Найпоширеніша з них *Береза бородавчаста*, на Поліссі вельми часто на болотах трапляється ще й *Береза пухнаста*. *Береза бородавчаста* утворює чисті гаї, а також входить до складу хвойних, мішаних і широколистяних (дубових, кленових, грабових) лісів. Звичайно росте в лісових і лісостепових районах, рідко - в Степу (по долинах річок). Її люблять і широко культивують у садах, парках, лісосмугах. Насамперед вона дає весняний березовий сік. Це чудодійний дієтичний продукт, котрий регулює роботу нирок, допомагає підшлунковій залозі, живить печінку березовим цукром, ні з чим не порівняним. Крім того, обидва види берези мають цінну деревину. Листя берези містить ефірну олію. Сік і молоде листя Берези повислої здобули їй славу вітамінної рослини. А що вже казати про березовий дьоготь?! Цілющі властивості дьогтю важко переоцінити! От і відома мазь Вишневського в основі своїй має березовий дьоготь! До того ж його не витримують паразитичні черви, особливо круглі (1 столова ложка меду з трьома краплями дьогтю є чудодійним засобом від глистів).

Цілющі в берези бруньки й листя, особливо молоде, яке спроможне вбити навіть лямблії в печінці.

БЕРЕСТ І В'ЯЗ

А що як присядем
Отутечки під берестом
Та трохи спочинем!
Великий льох — Твори, т. 1, с. 23!
Старці під берестом заснули...
Там само, с.264.

По берегам ее стоят, распустя свои зеленые косы, старые вербы и бересты.
Наймичка. — Твори, т. 3, с. 55.

Я вышел на полянку, й мне во всей красе своей представилося озеро,
осененное старыми берестами, или вязами, й живописнейшими вербами.

Там само, с. 190.

Из-за какого-то сарая с круглым окном й шестиугольной дверью
выглядывали три старых вяза, точно три мужика подошли полюбоваться на
свое пьяное неугомонное подружие.

Там само, с. 195.

В'яз граболистий, або берест трапляється по усій Україні, лише в Карпатах
- зрідка, у Закарпатті — тільки в Чорногорах. Росте в лісах, серед чагарників, по
схилах.

Це гарне, могутнє дерево, до 30 м заввишки, посухо- та морозостійке.
Листки асиметричні, зубчасті. Плоди — крилатки, до 20 мм завдовжки, з
червоними залозками. Широко культивується берест у Лісостепу.

Його щільна міцна деревина використовується для виготовлення різних
речей хатнього вжитку, а кора—в дубильному виробництві.

Великими деревами окрім береста є три види в'яза, котрі теж широко
розповсюджені в Україні і могли привернути увагу Тараса Шевченка.

В'яз гладкий — дерево до 15 - 30 м заввишки. Листки оберненояйцевидні,
біля основи різко нерівнобокі, зісподу пухнасті, зверху голі, блискучі. Росте в
дубових і тополево-дубових заплавних лісах, іноді й на рівних місцях та схилах,
на плато по всій Україні, в Криму — в горах. Часто його розводять у садах і
парках. Дає добру деревину, волокно (з кори), рослина фарбувальна,
нектародайна, вітамінна (плоди), дубильна, декоративна.

В'яз голий — дерево до 35 м заввишки. Листки темно-зелені, цупкі, з
обох боків шорстко-волосисті, на верхівці часто з трьома лопатями. Молоді
пагони густо опушені рудими чи білуватими волосками. Гладка кора на гілках
зберігається багато років. Росте в широколистяних лісах, рідше — в заплавах.
Поширений майже по всій Україні. Дає цінну деревину; рослина дубильна,
волокниста, нектародайна й вітамінна.

В'яз еліптичний— дерево до 35 м заввишки у зрілому віці. Листки зверху
темно-зелені, зісподу сіро-зелені, м'якоопушені. Молоді пагони бурі чи
зеленувато-бурі, густо сіруватоопушені. Росте в широколистяних лісах.
Поширений у Карпатах, Лісостепу. Саме в Лісостепу в дібровних лісах його й
міг бачити Тарас Шевченко. Рослина медодайна, вітамінна (плоди),
фарбувальна, дубильна.

ВЕРБА

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

Причинна. - Твори, т. 1. с. 2.

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою

Червону калину...

На вічну пам'ять Котляревському. -
Там само, с. 27.

У яру гребля, верба в ряд...
Катерина. - Там само, с. 38.
Верба сміється, свято скрізь!
Там само, с. 22.

Не стояла б до півночі
З милим під вербою...
Тополя. - Там само, с. 54.

Не співає чорнобрива,
Стоя під вербою,
Там само, с. 55.

Як дівчина під вербою
Гриця заспіває.
До Основ'яненка. - Там само, с. 61.

Верба слуха соловейка,
Дивиться в криницю...
Титарівна. - Там само, с. 79.

Як козак чорнявий
Під вербою, над водою,
Обнявшись сумує.....
Серце моє, доле моя!
Соколе мій милий!
Мій!.. - аж верби нагинались.
Там само, с. 82.

Тільки вітер віє,

Нагинає верби в полі...
Гайдамаки: - Там само, с. 127.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами

Верби зеленіють.

Сон. («У всякого своя доля)...- Там само. с. 206.
У багатьох ростуть діти

Верба при долині...
Сова. - Кобзар, с. 183.
Київським шляхом верби похилі
Три братні давні могила вкрили.
Сон. («Гори мої високі...»)
Там само, с. 363.
В яру криниця завалилась,
Верба усохла, похилилась...
В казематі. - Там само, с. 293.

А над самою водою
Верба похилилась;
Аж по воді розіслала
Зелені віта...
Княжна. - Там само, с. 303.

Зелений по горі садок,
І верби, і тополі...
Там само, с. 304.
Давно, давно колись
Я чув, як, стоя під вербою,
Тихенько дівчина співала...
«Ну що б, здавалося, слова...»
Там само, с. 369.

На верстовім шляху в полі Корчма під вербою
Стоїть собі в холодочку.
«Якби тобі довелося...» - Там само, с. 461.

А верби ж геть понад ставом
Тихесенько собі купають
Зелені віти...
«Якби ви звали, паничі...». - Там само, с. 495

І досі сниться: під горою,
Між вербами та над водою,
Біленька хаточка...
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне.
«І досі сниться...» — Там само, с. 505.

На ріках круг Вавілова,
Під вербами, в полі,

Сиділи ми і плакали
В далекій неволі
І на вербах повішали
Органи глухії...

Давидові псалми. - Твори, 1989, т. 1, с. 262.

Сижу, бывало, себе й люблюсь на прозорачній невольній ставок, увенчаний зеленим очеретом й греблею, усаженною в два ряди старими вербами пустившими свої ветви в прозорачню воду.

Варнак. — Твори, т. 3, с. 147.

Подъезжая ближе к селу, ему, действительно, представилась малороссийская свобода: те же вербы зеленые, и те же беленькие в зелени хаты, й та же девочка в плахте и полевих цветах гонит корову. Там само, с. 91.

...Я люблю иногда, глядя на широкую безлюдную степь, перенестись мыслию на берег широкого Днепра и сесть где-нибудь, например, у Трахтемирове, под тенью развесистой вербы, смотреть на позолоченную закатом солнца панораму...

Там само, с. 115.

Или под тенью развесистой вербы у самого берега беленькая, соломой крытая хатка вся отразилась в воде, как в зеркале.

Художник. — Твори, т. 4, с. 165.

Я вскарабкался кое-как с телеги на близстоящую развесистую вербу, потом спустился на землю... поднялся на гору... Лисянка передо мной как на ладони красовалась.

Там само, с. 248

Верба у творях Тараса Шевченка згадується майже 40 разів з різного приводу. Поет безмежно любив українське село. А хіба ж можна уявити його без верби?! Верба в Україні - це й окраса села, річок, ставків, левад; це й дерево, під яким відпочивали після важкої праці, а закохані відкривали одне одному свої почуття.

Наймовірніше, Тарас Шевченко згадує найпоширенішу в Україні веобу білу. Це високе дерево (до 25 м заввишки), образ цієї верби постає в уяві, коли читаєш вірш "Якби ви знали, паничі..." або поему "Причинна".

Високими деревами є й завезені до нас із Святих місць верба ламка і верба вавилонська. Остання дуже близька до верби білої, лишень має тонші гілки і малозимостійка.

Є ще чимало гібридів між різними видами верб.

Усього в Україні зростає понад 30 видів верб. З них тільки сім мають один стовбур 10-25 м заввишки, а решта — багатостеблі чагарники; їх в Україні здебільшого називають лозою, що виділяє окремо й Тарас Шевченко.

Великий поет на стільки шанував вербу, що привіз живу палицю верби з Гур'єва в Кос-Арал і виростив з неї велику вербу. У листі до М.Й. Осипова він пише: «Верба моя ... выросла й укрывает меня в знойный день своєю густою тенью»

(Твори, т. 5, с. 310).

Всі верби, а особливо згадані вище, цвітуть рано навесні і дають багато пилку, тому над квітучими вербами чути бджолиний гул.

Кора верби має цілющі властивості. Відвари й настої з неї вельми корисні при виразках на ногах, варикозному розширенні вен, відкладанні солей у ступнях і суглобах, гангренозному стані верхніх і нижніх кінцівок.

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть.
«Садок вишневий...». - Кобзар, с. 296.
Дивлюсь, у темному садочку,
Під **вишнею** у холодочку,
Моя єдина сестра!
Многострадальна святая!
Сестрі. - Там само, с. 536.

Зеленіють по садочку
Черешні та вишні;
Як і перше виходила,
Катерина вийшла.
Вийшла та вже не співає,
Як перше співала,
Як москаля молодого в вишник дожидала.
Катерина. — Твори, т.1, с. 28.

Пішла в садок у вишневий,
Богу помолилась,
Взяла землі під вишнею,
На хрест почепила...

Там само, с.30

За кари оченята,
За чорнії брови Серце рвалося, сміялось,

Виливало мову,
Виливало, як уміло,
За темнії ночі,
За вишневий сад зелений,
За ласки дівочі... Там само, с. 48.
Ой не спала ж я, все верзлось мені

Нічка темная і вишневий сад, очі карії,
Брови чорнії.
Назар Стодоля. - т. 3, с. 20.

Вишня звичайна потрапила до нас із Середземномор'я дуже давно. Її вирощують майже біля кожної хати. Отож і є правдивими слова Тараса Шевченка: «Садок вишневий коло хати». Це улюблене плодове дерево

українців воно є невід'ємним елементом нашого життя. Повесні вишня тішить нас своїм буйним цвітом, а влітку — смачними плодами.

Ласощами з вишні є навіть клейка речовина - камедь, що виділяється з пораненого стовбура. Вона краща за будь-яку жуйку, та ще й корисна.

Існує багато сортів вишні.

Природно в Україні зростає ще два види вишні: Вишня антипка, або магалєбська, і Вишня кущова, або Вишня степова.

Вишня антипка — деревце заввишки 5-10 м. Зростає на сухих, кам'янистих схилах, у світлих лісах. Поширена в Західному Лісостепу, Криму, спорадично; у Прикарпатті (Чернівецька область.) зрідка. Часто її вирощують у садах, бо надто декоративна ця рослина в пору цвітіння. Цвіте в травні - червні. Плоди - яйцеподібні, чорні.

Вишня кущова, або Вишня степова, — кущ заввишки 0,5-1,5 м. Листки еліптично-ланцетні. Цвіте в квітні-травні. Плоди яйцеподібні, червоні.

Росте вишня степова на степових ділянках, по схилах, серед чагарників. Поширена вона на півдні Полісся, в Лісостепу, Степу трапляється спорадично. Як декоративну рослину її вирощують у парках і садах.

ВІЛЬХА

За широким прудом на желтовато — бледной возвышенности из молодого березняка й орешника выглядывает несколько белых хат с размалеванными ставнями и с аистовыми гнездами на гребешках.

«Прогулка с удовольствием й не без морали»

Безсумнівно, що тут Тарас Шевченко згадує вільшняк, тобто лісок з вільхи клейкої, або чорної, котра зростає по всій Україні. Це - дерево до 20 м заввишки, з чорною корою. Найчастіше зростає в заплавах річок та по берегах водойм, на заболочених низинах, біля криничок, джерел, бо ж дуже любить воду. Здебільшого утворює самостійні групи – вільшняки, або росте поодинокі. Вільха є типовою рослиною Полісся та Лісостепу. Підтвердженням цього є багато пов'язаних з вільхою назв сіл: Вільшана ("Упоравшись, біжи в Вільшану...". —Кобзар, с. 69), Вільшанка, Ольховатка, Вільшняк тощо. Ці назви свідчать не лише про поширення вільхи, а й про любов до неї. А любити вільху є за що! Насамперед, вільха поліпшує ґрунт, на якому росте, збагачуючи його азотом, як бобові рослини та бузина. Вона закріплює нестійкі береги водойм та ще й воду зберігає. А для заліснення вогких і багнистих місць кращого дерева й не знайти. І декоративності вільхи ніхто не заперечить.

Кора вільхи містить до 25% дубильних речовин. Непоганим барвником є кора, листя і супліддя вільхи. Не можна обминути й неабиякі цілющі властивості вільхи. Застосування знаходять усі частини рослин: корені, кора, листя, супліддя («шишки»), навіть пилок. Наукова медицина використовує переважно «шишки». Застосування ж вільхи в народній медицині далеко ширше.

Настоянки і настої з кори та листя — ефективний протизапальний засіб, а також в'яжучий, їх застосовують при ентеритах, колітах, хворобах горла,

кровотечах у кишечнику, запаленнях, простудних захворюваннях з кашлем, як потогінне, для припарок (при виразках і ранах), проносах, ревматизмі та подагрі. Порошок з коренів і кори — протираковий засіб, а відвар з них вживають при пухлинах горла.

Кора вільхи в поєднанні з корою осики, черемхи, дуба і верби є ефективним засобом при гангренозних явищах верхніх та нижніх кінцівок.

Про цілющі властивості вільхового листя, особливо молодого й свіжого, варто сказати окремо. З яких би причин не скоїлася рана, варто приклеїти до неї кілька свіжих молодих листків вільхи, і вже через добу рана загоїться завдяки бактерицидним властивостям клейкої речовини, яку виділяє молоде листя. Відвар з листя — визнаний у багатьох країнах Європи як засіб проти раку молочних залоз.

Цілющі й суцвіття (сережки) та пилок вільхи. Вони мають протистозидні властивості. Настоянки зелених «шишок», а також рідкий та сухий екстракти з них («тхмеліні») добре допомагають при гострих ентеритах, колітах, простудних захворюваннях, кашлі, подагрі, застосовуються для полоскання горла і порожнини рота, закріплення ясен, а також як потогінне (у вигляді чаю). Входять суцвіття й пилок вільхичорної і до шлункового збору.

ГРУША, ЯБЛУНЯ

Посаджу коло хати:
На спомин дружині
І яблуньку, і грушеньку
На спомин єдиній !
А я буду груші рвати,
Діткам подавати,
Подражаніє.- Кобзар, с.557.
По дорозі осока,
А в болоте груши
Полюбила козака-
Запродала душу.
Слепая.- Там само с.146

В Україні найпоширеніша Груша звичайна, дерево, що досягає до 30м заввишки і доживає віку понад 500 років. Саме ця груша-дичка внаслідок багатовікової селекції дала тисячі сортів з солодкими плодами різної форми і різної пори достигання.

Напевно, Тарас Шевченко бачив великі дикі груші, а садити мав намір уже сортові.

Поширена Груша звичайна по всій Україні. І екологія її надто широка: зростає будь-де. І ліс, і степ, і заплава, і ... Шевченкове «а в болоте груши.» - це правда, бо вона, й на болоті росте! Все це нам довелося бачити й упевнитися в тому, що груша, дійсно, є символом витривалості – витривалості українського народу. Отож, на нашу думку, у гербі України варто знайти місце для квітки

Груші звичайної. Та й у гербі і столиці нашої держави вона була б доречнішою, ніж листок і суцвіття чужоземного гіркого каштана, що до нас завезений.

А саджати грушу звичайну варто всюди – виживе!. Особливо доцільно робити це в лісосмугах та в придорожніх посадках, де вона буде найліпшою окрасою на сотні років. Той, хто посадить грушу-дичку, має знати, що вона переживе і його правнуків, і праправнуків! Бо живучість груші-дички незбагненна. Наведемо приклад. Коло однієї хати за тином росла-мучилась груша-дичка. А корови на доказ того, що вона звабна і смачна, щороку неодноразово об'їдали її листя. І сиділа та грушка «пеньком», тобто стрижена язичками корів, понад 40 років. Аж якось на тій піщаній ниві посадили сосну і загородили це місце, щоб худоба не топтала маленькі саджанці. І от щастя тієї груші: вона «вирвалася» і за одне літо дала двометровий пагін!. Ось яка енергія накопичувалася в ній! Господар доглянув ту грушку-дичку: обрізав нижні гілки, що вже старими виглядали, чим дав їй снагу витягнутися вгору ще вище. І вже за десять років вона досягла 15м заввишки і, безсумнівно, житиме понад 500 років. Оце енергія, оце жага життя!

Учені люди кажуть, що груша-дичка – не тільки харчова рослина. Проте це не вся правда. Дійсно, її плоди-гнилички – чудовий дієтичний наїдок у свіжому вигляді, а взимку з висушених плодів варять смачний узвар. Однак це не просто напій, а диво-еліксир! Недарма ж його готували на Свят-Вечір перед Різдом Христовим і під Новий рік (за старим стилем) ставили на покуті поруч із кутею. І куди проти нього братися тим розрекламованим заморським напоєм?! Бо ж те заморське пійло здоров'я забирає, а узвар із грушок здоров'я додає.

А ще полішуки в піст варять вареники з потовчених грушок і печуть смачні пироги. Крім того, настоюють березовий сік на сушених плодах груші-дички і одержують ні з чим не зрівняний напій, з яким у літню спекотну пору навіть славетний український хлібний квас не витримує конкуренції.

Згадувана Тарасом Шевченком яблуня- це Яблуня домашня. Сотні сортів її повсюдно в Україні вирощують у садах. Визначним симпатиком яблуні домашньої був видатний український помолог Л.П.Симиренко, котрий вивів навіть для Сибіру низькорослі сорти яблунь.

У природних умовах в Україні росте яблуня лісова- дерево заввишки 15-20 м. Вона цікава тим, що плоди на кожному її дереві не повторюються: через схильність до природної гібридизації створюються дикі «сорта»

Як і плоди груші – дички, плоди дикої яблуні цінніші від вирощуваних у садах. Вони містять більше вітаміну С, мікроелементів (бо корені цієї яблуні сягають глибини до 20 м) та флавоноїдів. Та й живе дика яблуня понад 70 років, а яблуня домашня не більше 40 років. От вам і дичка!

Ще в Україні є Яблуня рання. Це дерево заввишки до 14-15 м. Трапляється, хоча й нечасто, в усій Україні, окрім Карпат. Цінність плодів її така ж, як у плодів Яблуні лісової.

ДУБ

По-під горою, яром, долом,
Мов ті діди високочолі.
Дуби з гетьманщини стоять.
Катерина .-Твори, т.1,с. 38.

Орда мов ріже. Мов скажені
Летять до дуба...
Причинна.-Твори, 1984, т.1,с.15.
Он під дубом щось там робить.
Там само с.14
Кругом дуба русалоньки
Мовчки дожидали.
Там самос.15.
Закувала зозуленька
На дубу сидячи
Там само с.15.
Ось і дуб той кучерявий...
Вона! Боже милий!
Бач, заснула, виглядівши, моя сизокрила!
Там само с. 16.
А дівчина спить під дубом
При битій дорозі.
Там само с. 15.
Зареготавсь, розігнався -
Та в дуб головою!
Там само с. 16.
Ідуть – під дубом зелененьким
Кінь замордований стоїть,
А біля його молоденький
Козак та дівчина лежить.
Там само с.16.
То не вітер, то не буйний,
Що дуба ламає.
Катерина. – Там само, с. 43.
Вітер в гаї нагинає
Лозу і тополю,
Лама дуба...
Мар'яна – черниця . – Кобзар, с. 123.
Старий батько коло неї,
Як дуб похилився.
Невольник. – Твори, т.1, с.215.
Схопилися, білесенькі, і в ліс полетіли,

І в купочці на дубочку ночувати сіли.
 Там само, с.224.
 Свидетели минувшей доли,
 Или дубовый пенъ сухой...
 Там само, с.132.
 Дуби: з діброви, мов дива,
 У поле тихо оходжають.
 Княжна.- Кобзар, с.310
 Дуби і всякі дерева
 Веливолітні, мов трава
 В покоси стелеться, а з яру
 Встає пожар, і диму хмара Святее сонце покрива.
 «У бога за дверима лежала сокира...».
 Там само, с.353.
 Поки в яру увечері
 Під зеленим дубом
 Не зійшлися усі троє.
 «Коло гаю в чистім полі...».— Там само, с. 394.
 І дуб зелений, мов козак ,
 Із гаю вийшов, та й гуляє
 По-під горою...
 «Ми в купочці колись росли...».—
 Там само, с. 474.
 Остались шателі: гризуть,
 Жеруть і тлять старого дуба...
 «Бували війни й військові свари...».
 Там само, с. 594.

Ні, його не випадково так полюбив геніальний поет. Адже дуб – це майже незамінне в усіх випадках життя дерево, гідне бути представлене у гербі України

Дуб звичайний – дерево – велетень і Мафусаїл – довгожитель. Наші предки обожнювали дуб за його довговічність і могутність.

Михайло Грушевський у другому томі «Історії України - Руси», посилаючись на оповідь Костянтина Багрянородного, відзначає, що на дніпровім острові Св. Георгія (Хортиці) ріс величезний, спеціально поважний дуб, під яким подорожні русини молилася і приносили жертву богам.

Дуб звичайний зростає по всій Україні. Щоправда, де як: місцями – дібровами, гаями, а подекуди – поодинокі. Поодинокі дуби – то вже залишки колишніх пралісів, якими колись була вкрита Україна аж до Чорного моря. Нинішні Олешківські піски на Херсонщині займають територію, яку давні греки називали гілея, тобто «вогкий і дрімучий ліс».

В Україні, певно, не знайдеться такої людини, котра б не впізнала Дуб звичайний поміж інших дерев. Отже, нема потреби давати його детальний ботанічний опис.

За сивої давнини належним чином оцінили наші пращури деревину Дуба звичайного (вірніше б сказати – золотого!), і вона широко використовується в повсякденному житті й донині. Без дуба не буде ані житла, ані меблів, ані розкішних штукованих паркетів, міцність, стійкість і довговічність деревини дуба звичайного ставлять його в ряд особливо цінних деревних порід.

Здавна люди замислювалися й над дивовижною могутністю цього дерева і намагалися взяти від нього й собі бодай дешицю його таємничої сили та снаги.

В цих намаганнях є чимало містичного. Але ж одвічний метод спроб та помилок і цього разу дав чимало позитивного.

Як переконливо показав багатий досвід народної медицини Дуб звичайний виявився напрочуд цілющою рослиною, що вже тепер доведено й сучасними науковими дослідженнями та клінічною практикою. Цілющу дію виявляють речовини, що містяться в молодій корі дуба. Її збирають ранньої весни, в період сокоруху, до появи листя, знімаючи з молодих, як правило, дворічних гілок (до 6 мм у діаметрі) і стовбурів (до 10 см завтовшки). Кора дуба має слабкий запах і дуже вязкий смак, містить до 20 відсотків дубильних речовин (танідів), а також флавоноїди, галову й елагову кислоту, пентози, цукри, слиз, крохмаль, білкові речовини, квертецин тощо.

Лікувальні властивості кори дуба зумовлені головним чином наявністю в ній великої кількості дубильних речовин, які мають здатність ущільнювати тканинні мембрани. З цим пов'язані протизапальні й протигнільні властивості кори дуба.

Основна форма вживання – відвар кори. Його застосовують при проносах, шлункових і кишкових кровотечах; у вигляді полоскань - при стоматитах, фарингітах, хронічних тонзилітах (запалення мигдалин), гінгівітах (запалення ясен), для усунення неприємного запаху з рота, а також при захворюваннях шкіри, супроводжуваних рясною ексудацією (нагромадженням рідини в тканинах і порожнинах при запаленні), для лікування опіків та при геморої з кровотечею; у вигляді ванн – при надмірній пітливості кінцівок рук та ніг; а порошок з кори дуба використовують як присипку для шкіри.

Вітчизняна народна медицина дуже широко користується ліками з кори дуба. Так, відвар з кори вживають при кровотечах з шлунково-кишкового тракту й ротової порожнини, при цинзі, рахіті, кривавих проносах, отруєнні грибами, солями міді та свинцю захворюваннях печінки, пролежнях.

Молоді, ще липкі листки дуба звичайного, зірвані приблизно на 7-10 й день після розпускання бруньок, народна медицина радить уживати як профілактичний засіб для травної системи, а також проти запальних захворювань шлунково-кишкового тракту, особливо порожнини рота, при геморої. Вважається доцільним з'їсти протягом дня не більше 10 листків.

КЛЕН

Смотрю и вижу: старый, сухой огромный клён распустил свои обнаженные ветви, как патриарх седой воздел дряхлеющие руки над чадами своими, моля о благословении вездесущего.

«Прогулка с удовольствием и без морали» -

Твори, т.4,с. 326.

Верхушки високих старих кленов й ясеней, недавно блестевших на светло-фіолетовом фоні неба, потемнели.

Там само, с.292.

Немає сумніву, що Тарас Шевченко мав на увазі у своїх творах Клен гостролистий. Цей клен найпоширеніший в Україні. Зростає у лісах, парках, вуличних і придорожніх посадках, полезахисних смугах, біля жител. Отож Клен гостролистий, або звичайний, полюбив землю Українську. Тарас Шевченко шанобливо порівнював його з патріархом.

Клен звичайний, або гостролистий, - могутнє дерево, до 30 м заввишки. Навесні дає дуже солодкий сік, потім цвіте і дає вдосталь пилку й нектару впродовж кількох тижнів.

То ж не дарма саме вітамі Клена гостролистого прикрашають в Україні оселі на Зелені свята – Трійцю. Називають це дійство клечанням. А про любов українців до клена свідчать найщиріше такі рядки народної пісні:

Ой зустрілися з літами

На кленовім мості...

Клен звичайний, як і дуб звичайний, і калина, є справжньою окрасою України. Все нібито звичайне, але й дивовижне, бо всі ці рослини складають ті неповторні пейзажі, що ними милувався не один чужоземець, який подорожував будь коли по Україні!

Дивишся на клен – і не надивишся. А любляють його всюди: і в місті, і в селі. Та й є за що! Принадна крона і витонченої краси листки, смачний цілющий сік і чудова деревина, багато нектару і пилку для бджіл.

Кленові крони з безліччю листків являють собою чудовий фільтр, який затримує десятки тон пилуки до першого дощу. Крім того, Клен звичайний стійкий до забруднень повітря промисловими викидами. Селекціонери створили чимало декоративних форм клена звичайного: кулясті, плакучі, червонолисті, сріблястолисті, строкато листі (як у клена канадського) тощо. А користі людям від клена звичайного дуже багато.

Сік його здавна використовували для виготовлення різних напоїв. Настояний на сушених грушах-дичках у літню спеку такий кислий і ароматний напій може вгамовувати спрагу хоч кому. Шляхом випарювання з кленового соку одержували цукор (коли його ще не виробляли з цукрових буряків) і так званий кленовий мед. Сік клена і продукти з нього багаті на вітаміни, тому й корисні вони дорослим при весняній знемозі, а малим дітям – як засіб проти рахіту.

В Україні зростають ще чотири види клена: татарський, чорноклен, польовий Стевена та несправжньо-платановий, або явір.

Перші три види клена, певно, й не приглянулися Тарасові Шевченку, а от явір згадується у його творах багато разів. Явір – побратим Клена звичайного, і такий же корисний людям, і красень – дерево! Однак до зими чутливий, і вже на півночі України в морозні зими вельми підмерзає.

Освоїв землю українську і Клен ясенolistий із Північної Америки. І вже як дома, на батьківщині, почуває себе в нас. Навіть проникає в природні лісові фітоценози – соснові, мішані, світлі дубові ліси, окрім грабових. А на півдні він України краще себе почуває, ніж інші деревні породи.

ЛИПИ

Недалеко от Ромодановского шляху, по правую сторону (едучи из Ромен), лежит широкая, прекрасная долина, окруженная невысокими холмами, уставленными, как будто сторожами, столетними дубами, липами и ясенями; вдоль широкой долины извилисто вьется белой блестящей полосой Сула.

Наймичка.- Твори, т.3,с.55.

... а перед хатою – старая липа. А под липою Марьяна Акиповна отдыхала по трудах.

Музыкант. – Там само, с. 206

Мы все остались под липою й в продолжение сонаты сидели, притая дыхание...

Там само, с. 207.

Сквозь деревья мелькает светлый пруд, или из-за группы лип мелькнет угол китайской беседки...

Несчастный. – Там само, с. 252.

В липовой же роще й леваде, прилегавшей к самому хутору, он решил возобновить отцовскую пасеку.

Там само, с. 20.

Найдя все в хорошем порядке, он лег под липою вздохнуть от треволнений.

Там само, с. 46.

Не доходя шагов несколько, он остановился й показал на две роскошные липы перед самым входом в пасеку ...

Там само, с. 69

На горе торчали в беспорядке старые полуусохшие тополи и одна широкая, развесистая липа, как добрая купчиха между тощими ассесоршами.

Прогулка с удовольствием и без морали. Там само, с. 321.

Уселись мы на деревянной скамье под старую огромную липою, раскинувшейся посередине сада.

Там само, с. 332.

Як і Дуб звичайний, липа теж є символом невмирущості України: липа (одне дерево), якщо не зрубають, доживає до двох тисяч років

Ще з часів клятої Катерини II, руйнівниці січі, збереглися на Хмельниччині й Поділлі алеї з липи, які були створені, коли імператриця виявила бажання відвідати Україну. І хоч як рубали ті липи, а вони знову відроджувалися, бо мали коріння в рідній землі. А молоде віття на старому пні з могутнім корінням невдовзі виростало в красені – стовбури, і не поодинокі, а в купочці, як діаспора, котра тримається купи, відчужена від неньки – України. Тому й виживає в усіх краях.

А тепер про липу-диво рослину, про її цілющі і господарські цінні якості.

Медодайні властивості Липи серцелистої загальновідомі. Однак, щоб збагнути конкретніше її медоносну силу, варто навести такі цифри: 1 бджола за сприятливої погоди дає 1.3 мг збір з 1 га липового гаю за весь період цвітіння 800-900 кг меду.

А як же не згадати про цілющі властивості липового цвіту. Квітки, зібрані в пору масового цвітіння, є ефективним потогінним засобом. Саме липовий чай є тим еліксиром, який пом'якшує стан у горлі і грудях хворого при простудах. Це той випадок, коли ліки приємні. Бо ж липовий чай охоче вживають і здорові люди. Коли ліки приємні, то вони й дієвіші. Тут чітко проглядається правило батька медицини Гіпократата: «Ліки повинні бути їжею, а їжа – ліками...»

ЯСЕН

Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались.
Та ясен раз у раз скрипів.
Причинна. – Кобзар, с.9

Ой виростеш, сину,
Як княжа дитина,
Як ясен високий.
Гнучкий та дебелий,
Щасливий, веселий
І не самотній.
Сова. – Кобзар, с.181

Ясен звичайний – дерево до 30 м заввишки. Зростає в широколистяних лісах, гаях, по долинах річок, у річках та байраках, Лісостепу. Культивують його в парках, в садах по усій Україні.

Рослина має цінну деревину. Медонос, вітамінна рослина, фарбувальна, дубильна, декоративна, а, крім того, ще й лікарська. Хоча про останнє мало хто знає. Тим часом швейцарські та німецькі лікарі добре обізнані з його лікарськими властивостями (він виявляє проносну, в'язку, сечогінну і тонічну дію, знижує вміст сечовини в крові). Призначають препарати, до складу яких входить ясен, для підтримання людей похилого віку, поліпшення дихання, при целюліті, пієлонефриті, холестириномії (високий вміст холестерину в крові) і ожирінні, подагрі, невралгії, ревматизмі, сечокам'яній хворобі, набряках, гіперуринемії.

Використовують насіння, молоді листки без черешків (зібрані наприкінці червня), кору дво - трирічних гілок (зняту у квітні).

Як протиревматичний і сечогінний засіб вживають відвар листя (одна столова ложка на 0,5 л окропу), по півсклянки тричі на день. При целюліті

готують відвар із суміші 10 г березової кори і 10 г сухого листя ясена на 1 л води (5 хв. варити і 5 хв. дати настоятися). Першу склянку треба випити натщесерце.

Ясен вельми збагачує повітря киснем, витримує загазованість і запилення повітря, має надто декоративний вигляд, через що він посів чільне місце в озелененні міст і його визнано кращим парковим деревом.

II. КУЩІ

БУЗИНА

Напившись чаю под кустом цветущей бузины, Иван Максимович повел меня с собой в кабинет.

Музыкант. – Твори, т. 3, с.231

Кустарники орешника сменились кустарниками бузины...

Прогулка с удовольствием и не без морали – Там само, т. 4, с. 317.

Треба гадати, що у тих місцевостях України, де мав нагоду побувати Тарас Шевченко, найчастіше трапляється бузина. Це кущ, до 3 – 6 м заввишки, що рясно цвіте жовтуватю – білими квітами у травні й на початку червня, а у середині літа його прикрашають великі грона чорних ягід.

Ніхто бузину не сіє і не саджає, а на родючому ґрунті вона сама селиться, бо птахи, ласуючи плодами бузини, розносять її насіння.

Варто сказати про корисні властивості Бузини чорної, а їх чимало. Зокрема, треба відзначити її лікувальні властивості.

Великі суцвіття з безлічі дрібних білих квіток, що мають слабкий аромат і солодкий смак, давно визнані гарним потогінним засобом. Цілющі властивості квіток Бузини чорної зумовлені їхнім багатим хімічним складом: вони містять глюкозид самбунігрин, рутин, ефірну олію, холінхлорогенову, кавову, валеріанову, яблучну та оцтову кислоту, вітамін С та деякі інші речовини.

В народній медицині квітки Бузини чорної застосовують як протизапальний, кровоспинний та проносний засіб. Ліки з Бузини чорної вживають при бронхіті з сухим кашлем та хрипом у грудях, запаленні (катарах) внутрішніх органів, ревматизмі, лихоманці, подагричних та ревматичних артритів, подагрі і при наявності піску в нирках. Готують ці ліки дуже просто: одну столову ложку сухих квіток заливають склянкою окропу, настоюють протягом 20 хв, проціджують і п'ють настій тричі на день, по одній склянці.

Препарати з квіток Бузини чорної застосовують і для полоскання та примочок при ангіні й інших запаленнях слизової оболонки, запальних хворобах очей і вух, ревматичному болю та набряків від подагри, а також при гемороїдальних шишках.

Збирають квіти Бузини чорної в розпалі цвітіння, коли ще немає побурілих пелюсток. Сушать на повітрі, розклавши тонким шаром на папері або підвішують суцвіття на мотузках.

Листя Бузини чорної також має лікувальні властивості. Свіжозірвані, бажано молоді листки, прикладені до хворих місць, значною мірою зменшують біль; зварені з медом – уживають як проносний засіб, а відварені в молоці – застосовують для лікування обпечених, запалених та заплілих місць.

Кора бузини є сильним сечогінним засобом. Її збирають навесні з торішніх пагонів, з яких попередньо зіскрібають зовнішній шар, а потім сушать. Відвар з кори й коріння бузини п'ють при хворобах нирок та набряках.

Осінньої пори на сонці виблискують важкі грона бузини, їхня цінність не викликає сумніву навіть при побіжному ознайомленні з хімічним складом, зокрема: вони містять різні цукри, близько 1% органічних кислот, дубильні та барвні речовини тощо. Відомо чимало способів застосування свіжих ягід бузини, як очисного, зміцнювального та сечогінного засобу. Також їх вживають при водянці, дизентерії, хворобах нирок і сечового міхура, при сечовиснаженні (діабеті).

Як харчовий продукт ягоди Бузини чорної рідко вживають свіжими. Переважно їх переробляють на сиропи, киселі, оцет тощо.

З профілактичною метою без обмежень можна вживати бузинові киселі та повидло з ягід з додаванням меду.

У середні віки Бузину чорну в Європі шанували як священне дерево і вважали рослиною великої цілющої сили, про це свідчать легенди, перекази, літературні джерела. Так, у книзі з природознавства, виданої ще на початку XVII століття, описана історія про те, як один князь натрапив на родину справжніх довгожителів, котра складалася з трьох дідуганів – онука, батька та діда. Усі вони добре почувалися і залюбки розповіли князеві, що харчуються хлібом з сіллю, молоком та сиром, а своє довголіття пояснили тим, що кожного року по осені вживали ягоди бузини чорної.

Важко сказати, наскільки правдива ця легенда, однак те, що бузина є цілющою рослиною, не викликає сумніву.

КАЛИНА

Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину,
Над водою гне з вербою
Червону калину;
На калині одиноке
гніздечко гойдає.
Візьме відра опівночі
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили;
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває Гриця.
Катерина. – Кобзар, с.23

Защобече соловейко
В лузі на калині...
Тополя. – Кобзар, с.23.

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина – дитина.
«Зацвіла в долині...». – Кобзар, с. 464.

І соловейко на калині –
То затихав, то щибетав.
Сон «Гори мої високії». - Кобзар, с.320

Калина звичайна відома кожному в Україні. Варто зауважити, що Тарас Шевченко згадує про калину як про символ дівочої вроди і долі, а також для того, щоб підкреслити чарівність рідної природи. Окремо слід відзначити корисні властивості Калини звичайної. Людина віддавна наблизилася до своєї оселі: її садять біля хат, у садках, парках та скверах. І не лише задля краси, хоч краса калини – її невід’ємна риса. Наприкінці весни – на початку літа вона чарує запашними білими квітками, а восени милує око гронами вогнистих ягід.

Та не тільки за красу вподобали люди калину. Це дуже корисна рослина. Для своїх потреб люди використовують квіти, плоди, кору і деревину калини.

Насамперед плоди. В них за літо нагромаджуються органічні кислоти, вітаміни, цукри, дубильні речовини тощо. Ягоди (правильно їх слід називати кістянками) вживають свіжими, готують з них киселі, сиропи, морси, варення, начинку для цукерок.

Плоди калини насправді цілющі. Вони виявляють добре тонізуючу та в’язучу дію, поліпшують роботу серця. Найчастіше їх вживають при застудних хворобах як жаропонижувальний і потогінний засіб. Вони ж вгамовують приступи сухого кашлю. Свіжі плоди калини вживають при катарах, колітах, виразці шлунка, запорах. Радять їх вживати при туберкульозі легень, захворюванні нирок, ядусі. Дуже смачні вони з медом. Особливо корисний чай з калини восени та взимку: він мобілізує захисні сили організму, зміцнює його, протидіє грипу.

Плоди калини дають жувати тим, хто отруївся чадним газом. Розтертими плодами калини лікують рани, уражену шкіру, екзематозні та кровоточиві місця.

Збирають плоди калини восени, перед заморозками. Зрізують цілі грона і зберігають у пучках, які підвішують на горіщі.

Квітки калини здавна використовують при кашлі, простуді, склерозі, захворюванні шлунка, туберкульозі легень, злоякісних пухлинах, а ще купають дітей у відварі квіток при діатезах, екземах, туберкульозі шкіри.

Наукова медицина використовує кору калини, багату на біологічно активні речовини. Вона є кровоспинним засобом при різних внутрішніх кровотечах, а також при істерії, судомах, застуді.

ТЕРЕН

Плаче козак – шляхи биті,
Заросли тернами.
«Тече вода в синє море...» (Думка). –
Твори, т.1, с.15.

А він мене і покинув,
Не вступив і в хату,
На дітей своїх не глянув,
луципер проклятий!
Пішов собі з москалями.
А я з байстрюками
Повертала в Україну
Степами, тернами,
Острижена. Та й байдуже.
Відьма. – Твори, т.1, с.279.

Не вертаються три брати,
По світу блукають,
А три шляхи широкії,
Терном заростають.
В казематі. – Твори, т.2, с.12.

Село! Село! Веселі хати!
Веселі здалека палати,
Бодай ви терном поросли!
Кобзар, с.307

Заросли шляхи тернами ,
На тую країну, -
Мабуть, я її навіки,
Навіки покинув.
«Заросли шляхи тернами...»
Там само, с. 463

Що він зробив їм?
І що його, святого, мордували,
Во узли кували;
І главу його честною

Терном увінчали?
І вивели з злодіями
На Голгофу – гору;
І повісили меж ними –
За що?
Неофіти. (Поема). – Там само, с.508

А тепер плугами, ралом не розорем
Прокляту ниву: проросла колючим терном.
Горе! Горе! Дрібніють люди на землі,
Ростуть і висяються царі!
Саул. - Там само, с.584

Терен колючий - галузистий кущ або невеличке деревце, від 1 до 4 м заввишки, дуже розлоге, з численними гілочками, які в молодому стані мають червоно-бурий колір з блискучим відтінком. Листки видовжені, ланцетні або видовжено-оберненояцеподібні, 2-5 см завдовжки, 1-2 см завширшки, з клиновидною основою, надрізано зубчасті.

У насінні терну, як і в квітках, містяться ціанисті сполуки – близько 3% амігдаліну, який відщеплює синильну кислоту.

Лікувальне значення мають головним чином квітки Терену колючого.

З фармакологічного боку цінність квіток терну зумовлена наявністю ціаногенного глікозиду, флавонового глікозиду кемпферину та його аглікону кемпферолу.

У народній медицині вживають терновий цвіт як легке проносне. М'яко діючи на перистальтику кишок та нирки, цвіт терну очищує організм. Поліпшуючи обмін речовин, він допомагає лікуванню хвороб шкіри, які здебільшого спричинені порушенням того ж обміну.

У гомеопатії цвіт терну застосовують при невралгії.

У народній медицині використовують також тернове листя й кору. Відвар з листя застосовують як діуретичний засіб при запаленні нирок і сечового міхура, а також при висипах на шкірі.

При підвищеній температурі тіла народна медицина радить вживати відвар коренів терну.

ЧЕРЕМХА

Я со своей стороны проговорил какую-то лаконическую вежливость, и мы снова вышли на дорогу. Не успели мы ступить несколько шагов, как к нам выбежали из-за куста цветущей душистой черемухи две белокурые прекрасные девочки лет пяти или шести и бросились к Антону Адамовичу, крича:

- А что, испугали! Испугали!

Антон Адамович указал им рукой на нас, и девочки оставили его и спрятались за куст черемухи.

Музыкант.- Твори, т.3, с. 198 - 199.

Черемха звичайна – чагарник, 2 – 10 м заввишки. Зростає в сирих лісах, серед чагарників, по берегах річок і різних водойм, ставків, озер тощо. Поширена переважно в західних областях. У Лісостепу і Степу трапляється рідко.

Часто її вирощують у садах і парках як чудову декоративну деревину. Дивує й чарує усіх черемха своїм буйноцвіттям, про що й пісень складено чимало. Сильний аромат квіток черемхи зумовлений наявністю в них глікозиду пруназину. Завдяки цим пахоощам черемха здобула визнання парфумерів. Кора, квітки, плоди і, особливо, листки містять фітонциди, що надає їм бактерицидних властивостей. Цьому сприяє і наявний в них бензойний альдегід. Ось чому поблизу черемхи повітря практично стерильне.

Неабиякі й цілющі властивості черемхи. Завдяки наявності дубильних речовин плоди виявляють в'язучу дію, тому у вигляді відвару чи настою їх радять приймати при проносі неінфекційної природи та деяких шлунково-кишкових розладах. Входять плоди черемхи й до складу шлункового чаю. Вони можуть бути заміником чорниці, досить часто їх використовують разом. Зі свіжих квіток готують черемхову воду, яку у вигляді примочок застосовують для лікування очей.

Значно ширше використання черемхи в народній медицині. Листя її використовують внутрішньо при туберкульозі легень, бронхіті, як протикашлевий засіб, а зовнішньо – відвар листя для полоскання ротової порожнини при гнитті зубів, фурункульозі.

Ефективний сечогінний засіб, потогінний та інсектицидний, відвар квіток - протизапальний засіб. Очевидно, мало кому відомо, що відвар кори черемхи - чудовий засіб проти гангрені кінцівок і при варикозі (у поєднанні з корою вільхи, осики, дуба, верби).

ШИПШИНА

А под лавою все розги, да такие колючие!

Бог их знает, где они их берут. Настоящая шипшина.

... А дяк такой сердитый! Аж страшно смотреть.

Наймичка. - Твори, т. 3, с. 1

Десять видів шипшини занесені з інших країн. Важко сказати, яку саме шипшину згадує Тарас Шевченко. Ймовірно, це були Шипшина яблунева, Шипшина травнева та Шипшина собача, оскільки ці види є звичайними для Звенигородщини, де пройшло дитинство поета.

Всі види шипшини — чагарникові рослини з шипами різної густоти і твердості. Плоди всіх видів шипшини їстівні й цілющі.

Плодами в шипшини називають розросле м'ясисте квітколоже, яке має довгасту або шароподібну форму. Цей несправжній плід (гіпантій) ховає в собі дрібні плодики-листянки.

М'яка оболонка гіпантію шипшини є справжньою скарбницею вітамінів. Найбільше тут вітаміну С - до 5,5 % на суху речовину, або 550 мг%; багато також каротину (провітаміну А) - 12-18 мг%, вітамінів В, Р і К. Крім того, плоди шипшини містять близько 18% цукрів, 4,5% дубильних речовин, лимонну та яблучну кислоту, пектинові речовини, фітонциди, ефірну і жирну олії, солі калію, кальцію магнію, натрію, фосфору та заліза. Багате на вітамін С і листя шипшини.

Плоди шипшини - природний полівітамінний засіб, унікальний лікувальний концентрат з них готують вітамінний чай, настоянку або відвар. Зокрема, настоянку шипшини готують так: подрібнені або цілі плоди заливають окропом з розрахунку склянка води на 10 г плодів і кип'ятять протягом 7-10 хвилин, після охолодження проціджують і п'ють по півсклянці двічі на день перед їжею.

У народній медицині настій шипшини застосовують при хворобах печінки, нирок, сечового міхура, гіпертонії, підвищеній кислотності шлунку, головному болі.

Вживають шипшину й у вигляді порошку, таблеток, виготовляють на її основі екстракти і сиропи.

Збирають плоди восени, коли оранжеве забарвлення їх переходить у яскраво-червоне; в цей час вони містять найбільше вітаміну С.

Лікувальні властивості мають не тільки плоди, а й корені та гілки шипшини. Так, відвар коренів у народній медицині здавна застосовують як в'яжучий і зміцнювальний засіб при шлунково-кишкових захворюваннях, проносах, а іноді й при хворобах печінки. П'ють такий відвар при недугах серця, простуді, запаленні сечового міхура; відвар гілок - при болях у животі, кривавих проносах, ревматизмі, радикуліті.

З пелюсток шипшини в домашніх умовах готують наливки, варення, трояндову воду і туалетний трояндовий оцет.

ІІІ. ТРАВИ

БАРВІНОК

А твій барвіночок хрещатий
Заріс богилою, ждучи
Тебе неквітчану.
В казематі. - Кобзар, с. 292.

Тому, чия душа і дума
Добро навчалася любить,
Не раз такому любо стане,
Не раз барвінком зацвіте.
«Буває, іноді старий...» - Там само, с. 469.

До схід сонця воду брала,
В барвінку купала,
До півночі колихала,
До світа співала...
Сова. - Там само, с. 197.

І барвінком, і рутою,
І рястом квітчає
Весна землю, мов дівчину
В зеленому гаї...
Невольник. - Там само, с. 214.

Безперечно, що рядки цих уривків стосуються Барвінка малого. Це сланкий тіньовитривалий багаторічник, шкірясті листки якого і взимку зелені; має стебло 30-60 см завдовжки, яке вкорінюється на вузлах.

Зростає в лісах, головним чином у грабово-дубових, а також у букових. Поширений у Карпатах, Західному й Центральному Поліссі, Лісостепу (на берегах Дніпра), Степу (на заході). Ось чому в творах Тараса Шевченка здебільшого є вказівки, що барвінок росте в саду.

Трапляється і здичавіло в тих місцях, де й вирощують. Барвінок - чудова декоративна килимна рослина, яка за кілька років зростання в одному місці утворює кургани – «килимки», є ритуальною рослиною, і його можна знайти майже на всіх цвинтарях, бо в народі вважається, що барвінок увічніює пам'ять покійника.

Це й релігійно-обрядова рослина: її використовують для прикрашення крашанок на Великдень і оселі — на Трійцю.

Неабияке місце посідав барвінок у віруваннях слов'янських народів, зокрема, в Київській Русі. З тих часів він міцно ввійшов у побут українського народу, став невід'ємним елементом у весільних обрядах, його оспівано в численних піснях. Причому віддавали почесні не тільки декоративним, а й цілющим властивостям цієї рослини, які вже тоді були відомі.

Найціннішою властивістю Барвінка малого є його здатність знижувати кров'яний тиск. Тому й застосовують його при гіпертонії.

Лікарська сировина барвінка - це зрізані молоді пагони з квітками. Зрізують їх на початку цвітіння (у квітні). Зривати верхівки стебел вкрай небажано, щоб не завдати шкоди рослині. Сушити краще в затінку.

Менш відомий Барвінок трав'янистий. Це теж багаторічна рослина, має стебла до 100 см завдовжки, сланкі або висхідні, котрі не вкорінюються, під зиму відмирають. Зростає Барвінок трав'янистий у лісах, переважно байрачних, на узліссях, лісових галявинах, серед чагарників, у степах. Поширений в Лісостепу.

БЛЕКОТА

Україно! Україно!
Оце твої діти,
Твої діти молоді,
Чорнилом політі,
Московською блекотою
В німецьких теплицях
Заглушені!..
Плач, Україно!
Бездітна вдовице!

Сон. («У всякого своя доля»). - Твори, 1989, т. 1, с.90.

Цілком очевидно, що Тарас Шевченко добре знав властивості блекоти (це отруйна та дурманна рослина) і використав її як символ згубного московського впливу на українську спільноту, зокрема молоде покоління.

Блекота чорна — дворічна рослина, до 180 см заввишки, з неприємним запахом. Росте на смітниках, звалищах, пустирищах, біля доріг та поблизу житла по усій Україні.

Блекота дуже отруйна для людини і тварин. Часто від неї потерпають діти, котрі насіння блекоти приймають за мак і сильно отруюються.

Водночас це й лікарська рослина. Виявляється, блекота виявляє місцеву заспокійливу дію при сильному збудженні.

ВАСИЛЬКИ

Без васильків і без рути
Спочивайте, діти.
Та благайте, просіть бога,
Нехай на сім світі
Мене за вас покарає,
За гріх великий.

Гонта в Умані. - Там само, т. 1, с.124.

Васильки справжні— однорічна рослина, 15-50 см заввишки. Розводять у садах і на городах майже по усій Україні, місце походження - Південна та Східна Азія.

Ефіроолійна рослина з приємним запахом. Використовується у християнських обрядах. Її освячують на Маковія і зберігають цілий рік.

До того ж це і лікарська рослина. Настоянку застосовують при гастриті, коліті, пієлонефриті, коклюші. Васильки справжні ефективні у вигляді полоскань при ангіні, стоматитах, як протилихоманковий засіб. Васильки радять для ароматичних ванн, обробки ран, виразок, екземи. Як протиспазматичний засіб застосовують при шлункових і кишкових коліках.

Олія з васильків виявляє бактерицидну й протизапальну дію. В листках міститься чимало каротину і рутину.

Насамперед, васильки є прянощами, їхня зелень надає неповторних пахощів, подібних до пахощів запашного перцю, і надає особливого смаку рибним та овочевим стравам.

Васильки справжні — джерело ефірної олії і камфори; а олія з них — сировина для одержання ваніліну. До того ж ця рослина вважається гарним медоносом.

КРОПИВА

... дні минають,
Минають місяці,
Село навек замовкло,
Оніміло і кропивою поросло.
Отаке-то людям горе
Чума наробила.
Чума. Кобзар, с, 428.

Дядьки: отечества чужого!
Не стане ідола святого,
І вас не стане, - будяки
Та кропива і більш нічого
Не виросте над вашим трупом.
«Бували війни й військовій свари...»
Чума. Там само, с. 594.

Люди лаяли ... бо, бачте,
Спать їм не давала
Та кропиву під їх тином
І бур'ян топтала.
Сова. - Твори, т. I, с. 202.

Щоб належним чином оцінити Кропиву дводомну, варто ознайомитися з її хімічним складом. Насамперед, це справжній полівітамінний препарат. У листках кропиви є вітаміни К, В та провітамін А (каротин). Крім того, рослина багата на білки. Хлорофіл, якого багато в листках, не руйнується у кипятку, а тому він дуже корисний для організму людини.

Отже, за вмістом цінних органічних сполук Кропива дводомна чи не найбагатша серед інших дикорослих трав нашої флори. І дивно було б, якби людина не скористалася цим багатством.

Використовують Кропиву дводомну здавна при найрізноманітніших захворюваннях.

Взагалі в народній медицині Кропиву дводомну широко вживають як сечогінний, протилихоманковий, кровоспинний й ранозагоювальний засіб. При кашлі радять вживати посипані цукром кореневища.

Споживання різних страв із кропиви є чи не найкращим засобом лікування за допомогою цієї рослини.

КУКІЛЬ

А в палатах причепурила, одягла,
А потім в школу оддала.
І любо їй. Нехай радіє,
Поки надія серце гріє,
Поки росте з того зерна
Або кукіль, або пшениця...
Петрусь. - Кобзар, с. 487.

Зіновать, кукіль і будяк
Росте в пшениці!
Кляте плем'я
Давидове у нас зійшло!
Зотни, поки не піднялось!
«Во Іудеї, во дні они...»
Кобзар, с. 538.

Тут Тарас Шевченко використав кукіль, щоб підкреслити непотрібне, завадне. В цьому ж розумінні кукіль використовує поет і у характеристиці людей.

Кукіль звичайний — однорічник, 30-80 см заввишки, стебла пряморослі. Рослина густо опушена довгими білуватими волосками. Бур'ян, особливо часто засмічує посіви пшениці й жита. Тепер трапляється в Україні все рідше через хімізацію полів і досконалі методи очищення хлібних злаків.

Рослина отруйна, при потраплянні в хліб спричинює нудоту.

ЛОБОДА, ЛУТИГА

Посеяла лебеду на беду,
А долина калиною поросла;
А у меня, красавицы,
Змеи - серьги в ушах.
Слепая. - Твори, т. 1, с. 16

Лебеду Тарас Шевченко використав як символ біди. Непривабливість цієї рослини викликає негативні емоції.

В Україні зростає 13 видів лутиги - лободи. Більшість з них трапляється на півдні України. Слід гадати, що Тарас Шевченко часто бачив Лутигу садову - однорічник, 50-150 см заввишки. Її вирощують як салатну рослину, а здичавіло вона росте в садах, на городах, по забур'янених місцях по усій Україні, окрім гірських районів.

Це харчова (борщі, салати), декоративна, фарбувальна й лікарська рослина.

Міг Тарас Шевченко бачити й Лутигу рожеву, яка теж поширена по усій Україні і теж є салатною (молоді пагони її маринують) й лікарською рослиною (протицинготний засіб). З неї отримують поташ.

ЛОПУХ

О доленько!
Понад водою
Ходою тихою пішла
Лопух край берега найшла,
Лопух зорвала і накрила,
Неначе бриликом, своєю,
Свою головоньку смутною,
Свою головоньку святую!
Марія. - Кобзар, с. 541—542.

Найчастіше в Україні трапляються два види лопуха: Лопух справжній та Лопух павутинистий. Істотних відмінностей між ними немає, крім однієї: Лопух павутинистий має суцвіття, що вкрите м'якими волосками, наче павутинням.

Поширені лопухи по усій Україні. Ростуть поблизу оселі, на подвір'ї, в садку, попід тином, на смітниках, біля битого шляху, на вогких місцях, у лісі, по берегах річок. Іноді на пустищах лопух утворює зарості.

Лопух - дворічна рослина. В перший рік життя розвиває великі листки і потужний корінь, а на другий рік - стебло 1,5-2 м заввишки, на кінцях гілочок якого з червня до початку жовтня з'являються кулясті суцвіття з безліччю дрібненьких квіточок.

Цілющі властивості має довгий стрижневий корінь лопуха. Він містить дубильні й гіркі речовини, слиз, ефірну олію, інулін тощо.

В народній медицині корінь лопуха - давній і дуже популярний засіб при різних хворобах, зокрема при хворобах шкіри, подагрі, ревматизмі. Вживають його у вигляді відварів, настоянок, мазей тощо. Як потогінний та сечогінний засіб використовують відвар (одна столова ложка подрібненого кореня на дві склянки води), який п'ють теплим по одній склянці тричі на день. В інших випадках також радять здебільшого відвар, але дещо вищої концентрацій.

У гомеопатії зі свіжого кореня готують есенцію. Дуже популярна в народі «реп'яхова олія» - засіб для зміцнення волосся. Готують його шляхом

настоювання кореня лопуха на мигдалевій чи оливовій олії. Викопують корінь лопуха восени, коли зів'яне листя, причому тільки з однорічних рослин. Поновлювати запас коренів треба щорічно, бо при тривалому зберіганні втрачаються його цілющі властивості.

ЛЮБИСТОК

Ведь это весело — покинуть
В чужой далекой стороне
Листок любистка на огне.
Слепая. — Кобзар, с. 148.

Донедавна в усій Україні, а в деяких місцевостях ще й дотепер, чи не біля кожної хати красується високорослий кущ Любистка лікарського. Цей мешканець гір Південної Європи дуже давно оселився в Україні і почувається добре не тільки там, де його сіють і садять, а й у дикому стані. Отже, сподобалися йому і українська земля, і тутешній клімат, а люди, у свою чергу, полюбили цю рослину-чужоземку і охоче розводять її задля краси та побутових потреб.

Любисток... Таку поетичну назву рослині дано в народі за приписувану їй спроможність причаровувати парубків. Це повір'я відбито в кількох українських народних піснях,

Яскравим свідченням неабиякої популярності любистка та його значного поширення в Україні є низка своєрідних і почасти ніжних назв: любця, любчик, любець, любимене, любист, приворотне зілля.

Любисток лікарський — багаторічна трав'яниста рослина, родини Зонтичних, з прямим, циліндричним, розгалудженим угорі стеблом заввишки до 2 м.

Вся рослина має своєрідний специфічний запах, який нагадує запах селери. Власне, заради цього запаху любисток і використовують як приправу до національних страв.

Любисток - здавна відома лікарська рослина. Так, давньогрецький лікар Діоскорид радив його як сечогінний засіб. Крім того, його вживають при шлункових та нервових захворюваннях.

З лікувальною метою використовують корінь, траву й насіння любистка, але найчастіше корінь.

У вигляді відвару або напару корінь любистка вживають при захворюваннях нирок, особливо при водянці, хворобах серці й шлунково-кишкового тракту. В останньому випадку любисток виконує роль тонізуючого засобу: посилює тонус кишків і зменшує метеоризм. Для приготування ліків беруть не більше 30 г сухого кореня на 1 л води.

При мокротній та іншій ядусі любисток корисний як відхаркувальний засіб. У народі рослину використовують і як протиглисту. З цією метою дітям дають молоді стебла або відвар листя чи насіння. Відвар з усіх частин рослини вживають при анемії.

Застосовують любисток і як зовнішній засіб. Відваром кореня користуються при випадінні волосся та для поліпшення його росту. Свіжі листки, якщо їх прикласти до лоба, полегшують головний біль, незалежно від того, що його спричинило.

Основною діючою речовиною любистка є ефірна олія. Крім того, він містить органічні кислоти, дубильні речовини, смоли та інші складні органічні сполуки.

Надземну частину любистка заготовляють під час цвітіння. Корені викопують восени і сушать у приміщенні. Однак найчастіше користуються свіжою рослиною, особливо для зовнішнього застосування. Насіння збирають після повного досягання у вересні. Відвари з нього роблять у такому співвідношенні: одну чайну ложку насіння заливають склянкою окропу (не менше 150 мл води) і кип'ятять протягом 10 хв.

МАК

Рости, рости, моя пташко,
Мій маковий цвіте,
Розвивайся, поки твоє
Серце не розбите.
Маленькій Мар'яні. - Твори, т. 1, с. 264.

Кожному, хто читає ці рядки, як правило, вподобається мак, який росте біля хати. Той мак називається опійний або снодійний. Це однорічна харчова і лікарська рослина.

А ще є в Україні один чужинець - Мак східній — багаторічник з великими червоними квітками.

Але мак, про який згадує Тарас Шевченко, місцевий мак дикий - самосійний однорічник, з яскраво-червоними, іноді рожевими, рідше білими квітками. Висота його досягає 20 см. Зростає на полях, у садах, на схилах, уздовж доріг по усій Україні, але найчастіше трапляється в Лісостепу та Степу, здебільшого в посівах пшениці і жита.

М'ЯТА

На стене в углу висел образ, украшений свежею вербою й засохшей мятой с васильками.

Капитанша. - Твори, т. 3, с. 308.

Слід гадати, що тут Тарас Шевченко мав на увазі М'яту перцеву, котра є природним гібридом М'яти водяної і М'яти колосовидної. М'яту перцеву вирощують по усій Україні; вона навіть дичавіє і виходить за межі садів і городів.

М'ята перцева містить 2-3% ефірної олії, тому вона є важливою ефіроолійною культурою в Україні. Використовують її листки, а також

надземну частину в період цвітіння. З М'яти перцевої отримують ефірну олію і ментол, які широко застосовуються в медицині, парфумерії, кондитерській та лікєро-горілчаній промисловості, при виробництві 75 коньяків і в кулінарії. Цілющі властивості листя м'яти використовуються в народній медицині від багатьох хвороб.

СПОРИШ

Не дивуйтеся, дівчата,
На старі козачі
Щирі сльози - то не роса
Як вранці при дорозі
На спориші, і не ваші
Дуже дрібні сльози.
Мар'яна - черниця. - Кобзар, с. 130.

Спориш, або Гірчак звичайний - однорічна рослина, яку можна зустріти біля кожної хати. Спориш - то символ виживання. З'являється він першим напровесні, листя ще фіолетове, але недосвітків (приморозків) він не боїться - живе й зростає.

Спориш звичайний дуже багатий на вітаміни, що усім бракує навесні. Тож спориш корисно просто жувати, попередньо помивши від пилу криничною водою.

Це й неабияка цілюща рослина. Історія використання споришу з лікувальною метою налічує не одне тисячоліття. Ще Діоскорид і Пліній Старший призначали його при проносі, кровотечах та захворюваннях дихальних шляхів. Таке застосування зумовлене притаманними споришу в'язучими, кровоспинними та протизапальними властивостями. Цим же пояснюється й успішне вживання його при ентероколіті з кривавими випороженнями, гемороїдальних кровотечах. Також до забитих місць прикладають свіжі листочки. Свого часу спориш мав славу універсального засобу проти туберкульозу.

Експериментами встановлено, що водні та спиртові витяжки трави споришу підвищують швидкість зсідання крові, знижують кров'яний тиск, збільшують амплітуду дихальних рухів і вентиляційний об'єм легень, тонізують мускулатуру матки й збільшують виділення сечі. Препарати споришу застосовують головним чином в акушерсько-гінекологічній практиці як кровоспинні засоби.

Неабияке значення має здатність споришу розчиняти й виводити камені з нирок та жовчного міхура. Цей бур'янець може зарадити навіть при дуже застарілій хворобі, коли лікування іншими засобами не дає позитивних наслідків. Щоправда, в цих випадках споришем користуються в суміші з іншими травами.

ХМІЛЬ

А козаки, як хміль отой,
В'ються круг Ганнусі.
Утоплена. - Кобзар, с. 134.

Хміль звичайний - трав'яниста ліана, багаторічник з родини Коноплевих. Жіночі квітки його мають дуже розрослі покривні квіткові луски при плодах; луски прикріплені до спільного стержня, тому суцвіття схоже на шишку. На внутрішньому боці лусок багато дрібних залозок, що нагадують порошок світложовтого кольору. Струшені окремо, ці залози у вигляді пилку називають лупуліном. Вони ж містять основну діючу речовину хмелю – смолисту сполуку, в якій наявні алкалоїд такої самої назви, гіркі кислоти (гумулен та лупулен) і різні смоли. Крім того, в хмелю є ефірна олія і вітамін С. Стебло витягується на опорі до 6-8 м. Росте в лісах, серед чагарників, на вогких місцях по усій Україні.

Це лікарська рослина (стимулюючий і наркотичний засіб); у народній медицині "шишки" хмелю застосовують для лікування раку шкіри.

Лупулін, як показали дослідження, має значний вплив на центральну нервову систему, знижуючи її збудливість.

У науковій медицині лупулін застосовують як заспокійливий засіб при подразненнях сечового міхура, неспанні, нервовій перевтомі. Припарки з хмелю вживають як болезаспокійливе, а мазями з нього лікують болючі виразки.

Значно ширше хміль застосовують у народній медицині. Відвар шишок вживають для поліпшення апетиту, при слабкості шлунка, гастриті й хронічному проносі.

Як засіб, діє болезаспокійливо і зменшує набряки, відвар хмелю п'ють при запаленні нирок (нефриті) й жовчного міхура (холециститі), при хворобах печінки і селезінки, а також при жовтяниці й водянці. Його ж приймають при рясних нарівах, спричинених порушенням обміну речовин, при цинзі та золотусі.

РОЗДІЛ II.

ОБРАЗИ ТВАРИН У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

Творчість Т. Шевченка – глибока криниця, з якої п’є цілющу воду не одне покоління українців. Поетичні твори Т.Шевченка вчать нас любити природу рідної України, вбачати і пізнавати рослинний і тваринний світ. Так склалася доля поета, що більшу частину свого життя Кобзар провів далеко від рідної України, але серце його було відкрите для всіх красот чудової української природи. Т. Шевченко від цієї краси отримував творчу снагу і натхнення. Рослини, птахи і інші тварини живуть поруч, з медичного і як символічні образи.

У багатьох творах соловей на камені - це не стільки самостійна риса пейзажу, а уособлення радості, весни, кохання:

Зорі сяють серед неба,
Горить біломищий.
Верба слуха соловейка,
Дивиться в криницю

(«Титар»).

або:

І м’ясець з зорями сіяв,
І соловейко на камені
То затихав, то щебетав,
Святого бога вихваляв.

(«Сон»).

Чайка - це символ людського горя, самостійності, віддаленості від людей. Вона «скиглить, летючи, мов за дітьми плаче».

Трагічним є також образ зозулі:

Ой зозуле, зозуленько,
На що ти кувала,
Нащо ти їй довгі літа
Сто літ накувала?

(«Сова»)

А ось такі птахи як голуби, лебеді, журавлі символізують відданість, вірне кохання:

Чи винна голубка, що голуба любить?
Чи винний той голуб, що сокіл убив?
Сумує, воркує, білим світом нудить,
Літає, шукає, дума - заблудив.
Щаслива голубка: високо літає,
Полине до бога-милого питать.

(«Причинна»).

Досить часто у творах Шевченка згадується орел сизокрилий. Він – символ помсти, кари, завзяття й сили духу. Це – отаман, що веде за собою козаків:

Літа орел, літа сизий
Попід небесами,
Гуля Максим, гуля батько
Степами – лісами
Ой, літає орел сизий,
А за ним орлята...
(«Гайдамаки»).

У багатьох творах поета зустрічаються також і зловісні персонажі і це пугач й сова. Це нічні, хижі птахи, які мають погану славу, і щоб підсилити зловісність сюжету, вони з'являються у творах, особливо там, де треба показати злидні, розруху, зубожіння:

Давно
Не чуть нікого, де ти гралась,
Собака десь помандрувала,
І в хаті вибито вікно.

В садочку темному ягнята
Удень пасуться. А вночі
Відчують сови та сичі.

І гай сумує, похилився,
У гаї пташка не співа...
(«Не кидай матері»)

Як у полі на могилі
Вовкулак ночує,
А сич в лісі та на стрісі
Недолю віщує. («Княжна»)

В багатьох творах Т.Шевченка згадуються також і інші птахи:

Тече вода із-за гаю
Та попід горою.
Хлюпочуться качаточка
Поміж осокою.
А качечка впливає
З качуром за ними,
Ловить ряску, розмовляє
З дітками своїми
(«Тече вода з-під явора»)

Т.Г.Шевченко добре розумівся на поведінці птахів та інших тварин і вдало використовував ці дані для влучної характеристики образів поетичних героїв:

... і летіли
Ворони з трьох сторін, і сіли
На маяку, що на горі
Посеред лісу, усі три.
Мов на мороз, понадувались, одна на другу позирали,
Неначе три сестри старі, що дівували, дівували,
Аж поки мохом проросли.

(«Великий льох»)

Т. Г. Шевченко не тільки поет, а ще й талановитий художник. На фоні величної природи він малював жанрові сцени, в яких були присутні різноманітні тварини.

Коней у своїх картинах він зобразив 17 разів. Це в таких полотнах, як «Казах на коні», «Пожежа в степу», «Портрет художника Коцебу» та ін.

Корів зображено 11 разів («Видубецький монастир», «Тріо»); верблюдів (19 разів), часто малював собаку (16 разів) на таких полотнах, як «Селянська родина», «Циганка – ворожка», «Байгуші під вікном». Шевченко обожнював природу. Його творчість вчить нас розуміти природу, ставитися до неї з любов'ю та повагою. І навіть у малому пташеняті вбачати її велике творіння. Адже відчувши себе в гармонії з природою, людина відчує гармонію в собі.

РОЗДІЛ III. ВИКОРИСТАННЯ ТВОРЧОСТІ ПОЕТА НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ

Міжпредметні зв'язки відіграють важливу роль у вивченні будь-якого предмета.

Накопичений нами досвід дає змогу дійти висновку, що дуже ефективним є використання на уроках додаткового матеріалу. Найкраще фактичний матеріал засвоюється, коли діти через художнє слово знайомляться з навколишнім світом.

Учні, які здобували біологічні знання у зв'язку з літературою, мислять і висловлюються образно, їхня мова барвиться, з більшим запасом синонімів і епітетів. Вони глибше відчують красу природи. Зв'язок викладання біології з художніми творами підвищує навчально-виховну цінність предмета, розвиває інтелектуальну й емоційну сфери особистості, полегшує засвоєння знань. Виховне значення літератури та біології з допомогою віршів необхідно підтримувати, вітати на уроках, тому що це всебічно розвиває дитину. Вони збуджують в учнів допитливість, бажання самостійно складати вірші, загадки на різні теми, доходити суті природних явищ.

На основі таких видів роботи відбувається тісний міжпредметний зв'язок з літературою, що розвиває пам'ять, мислення, логіку, а також мовлення, збагачує лексичний запас слів, що дозволяє свідомо засвоювати матеріал.

Дитина зацікавлена у вивченні біології, показуючи знання з літератури, й навпаки, вивчаючи літературу, мову, може використати цікаві знання з біології.

Особливе місце відводиться поетичним творам Т. Г. Шевченка.

Вивчаючи біологію рослин і тварин, бажано використовувати низку поетичних творів Кобзаря. Для цього має бути складений інтегрований тематичний план вивчення тих чи інших тем.

№/№	Тема уроку	Назва творів Т. Г. Шевченка.
1 .	11 кл. Біосфера та її межі.	Поема «Сон» «...Дивлюсь, аж світає, край неба палає «
2.	7 кл. Покритонасінні рослини, їх різноманітність.	«Зацвіла в долині»
3.	7 кл. Родина Розоцвіті.	« Садок вишневий коло хати»
4.	7 кл. Родина Лілейні.	Поезія «Лілея»

5.	8кл. Клас Птахи. Загальна характеристика.	«Титар», «Сон», «Тече вода з-під явора»
6.	8кл. Ряд Соби.	«Княжна»
7.	8кл. Ряд Горобцеподібні	«Великий льох»
8.	8кл. Клас Ссавці. Загальна характеристика.	Назва картин: «Селянська родина», «Тріо» «Казах на коні», «Пожежа в степу»
9.	8кл. Ряд Непарнокопитні.	«Циганка – ворожка», «Байгуші під
10.	8кл. Ряд Хижі.	вікном»
11.	8кл. Ряд Парнокопитні.	«Видубецький монастир»

РОЗДІЛ ІV. ПОЗАКЛАСНІ ВИХОВНІ ЗАХОДИ

СВЯТО «А НАД СВІТОМ УКРАЇНСЬКА ВИШИВКА ЦВІТЕ»

Актова зала прикрашена рушниками, виробами, вишивками. З одного боку сцени – стіл для ведучих, з іншого – дівчата в українському одязі.

Мета: викликати в учнів інтерес до історичного минулого, спонукати вихованців до відновлення національних традицій, їх збереження і впровадження в життя.

Виховувати глибокі почуття любові до батьків, свого роду, почуття пошани до їхньої праці, гордість за майстерність батьків, близьких. Сприяти розвитку творчих здібностей дітей, бажанню примножувати родинні традиції, берегти і примножувати національну культуру.

Учитель: Раді вітати вас, шановні гості, у нашій школі! Нашу зустріч я хочу почати словами незабутнього Василя Симоненка.

*Вигантуй на небо райдугу-доріжку,
Простели до сонця вишивку-маніжку,
Щоб по тій доріжці з лебедями-снами
Плавати до щастя білими човнами.*

Народне мистецтво, яке передавалося з покоління в покоління століттями, завжди було і є ґрунтом для спілкування людей, джерелом пізнання історії, культури, саме звідти йдуть витoki творчості. Традиційні пісня і танок, легенда і казка, малюнок і художнє ремесло стали основою сучасного народного мистецтва, пов'язаного з виготовленням речей, практично необхідних, зручних у користуванні й ошатних за формою та оздобленням.

Із далекого минулого прийшло до нас і рукоділля – рук діло – шиття, плетіння, в'язання, вишивання, різьблення, ткацтво. І виникло воно з любові до рідної землі і батьківської оселі, зі спілкування з навколишнім світом та потреби не стільки бачити красу, а й творити її власними руками. Вишивання як вид мистецтва існує з незапам'ятних часів. Про вишивку згадується в Біблії та «Іліаді» Гомера. Нею, за свідченням Геродота, був прикрашений одяг скіфів. Арабський мандрівник X століття у своїх розповідях свідчить, що руси теж носили вишитий одяг.

Зараз – особливий час. Ми звертаємося до джерел народної творчості, до народних традицій. І як радісно усвідомлювати, що вони сьогодні оновлюються, оживають, і, мабуть, чим більше ми будемо їх знати, тим життя наше буде радіснішим, духовно багатшим.

Сьогоднішнє наше свято називається «А над світом вишивка цвіте». Тож нехай час, проведений у спілкуванні з найдавнішим видом українського мистецтва, буде приємним для всіх.

*Учень: Від щирого серця до себе у гості
Запрошуєм вас!
З нами порадіти, децю пригадати*

*В нелегкий цей час:
На рушничок станем,
В хату завітаєм з вами ми разом,
В ту хату- світлицю, що нас зустрічає
Маминим теплом.*

Учень: Вишиванням споконвіку займалися жінки. Це чудово робила прекрасна Олена, винуватиця Троянської війни. Дар вишивання греки пов'язували з ім'ям мудрої богині Афіни. У середні віки вишивка стала улюбленим заняттям королев і принцес, придворних дам і черниць. У добу Відродження малюнки для неї робили Ботічеллі, Дюкер, Рафаель. Жаданою і дорогою гостею була вишивка і в селянській хаті. Психологи радять жінкам займатися вишиванням, вважаючи, що це благотворно впливає на їх характер, виховуючи такі риси, як терпіння, вправність, майстерність, художній смак. Але ще в більшій мірі цей вид рукоділля відтворює душу і характер жінки, бо у вишивку вона вкладає свої почуття та мрії, щоб принести радість собі та людям.

*Учениця: Вічна після барв і кольорів,
Неповторна музика натхнення!
Шепіт трав і шелест яворів,
І дзвінки турботи сьогодення.
Хрестиком покладено в рядки,
Поспіталось, блиснуло веселкою
Ніжність материнської руки
Пісні ще весільної, веселої.*

*Дух народу в колір заплете,
Проросте і піснею, і цвітом.
А над світом, гляньте, а над світом
Українська вишивка цвіте!*

Звучить пісня

Учениця 1. - Скажіть, де ви придбали таку чудову вишивку?

Учениця 2. - Це бабусина пам'ять, я її бережу як родинну святість.

Учитель: Мамина пісня, отчий дім, дідусева казка, бабусина вишиванка, незамулена криниця, з якої пили воду чумаки - це наша родовідна пам'ять, наші символи, наша історія.

ДІВЧАТА ВИШИВАЛЬНИЦІ

Учениця 1. А знаєте, мені моя мама свій весільний рушник показувала. Він їй дістався ще від прабабусі. Коли була війна, то прабабуся всі свої найкоштовніші речі в землю закопала, серед них і свої найкращі рушники. Ось цей візерунок я з того рушника перевишила.

Учениця 2. А в моєї прабабусі були рушники, повишивані рожами і хмелем.

Учениця 3.: А моя прабабуся розповідала, що коли їй виповнилося 10 років, то її мама почала для неї посох готувати – хустки купувала, намісто гарне, тканини барвисті, а на сорочки та рушники сама полотно ткала. А ще вона казала, що потрібно було надбати 40 рушників.

Учениця 4. Сорок? А навіщо? І що, всі вишиті?

Учениця 1. Ні, не всі. Були рушники вишиті і ні, білені і небілені. Небілені робили з цупких ниток для рук, обличчя, тіла. У народі їх називали «утирачі». Гостям, щоб висловити свою шану, зливали на руки воду і давали чистого утирала.

Учениця 2. Крім утирачів, були ж ще й стирачі – рушники для витирання столу, лавок, посуду.

Учениця 3. А як відбілювали рушники?

Учениця 4. А я знаю. Кожна господиня мала праник, яким били по вимоченому у ставку полотні, яке потім розстеляли у сонячні дні на траві. Робили це кілька разів, аж поки полотно не ставало білим. Потім прасували рубликом і качалкою.

Учениця 5. Це було цікаво, але ж і важко.

МАЙСТРИНЯ

Учитель. Вишивка – це не тільки майстерне творіння золотих рук народних умільців, а й скарбниця вірувань, духовних устремлінь, інтелекту нашого народу. Численні орнаментальні зображення тварин, птахів, квітів стверджують, що наші предки обожнювали, опоетизовували природу не лише у фольклорі, а й у декоративному мистецтві. Сучасники ж черпають із душі народної криниці образи для своїх творів. А. Малишко, В. Сосюра, М. Сингаївський у своїх поезіях, що стали народними піснями, оспівують і сюжетне вирішення українського рушника («І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю...»), і значення колориту («Червоне-то любов, а чорне то журба...»), і відношення нащадків до рукотворних скарбів («Рушники – то моєї матусі роки»).

Золотоноша славиться вишуканими геометричними та рослинними мотивами. Але разом із тим, можна спостерігати передовсім однокореневість, спорідненість символіки всієї України, єдність світосприйняття, що втілилася у магічних узорах - оберегах.

Звучить пісня

Учениця 1. Візьму голку, клубок шовку,

Полотно біленьке,

Та й подамся у садочок,

Де сонце ясненьке.

У садочку подумаю,

Котру квітку рвати,

Щоб із неї добрий узор

Для вишивки взяти.

Красну рожу і гвоздиків

У букет нарвала,

І роботу любимую

Свою розпочала.

Учениця 2.: Ой, вишивки мої любі,

Я вас вишиваю,

*Та про красу і про фарби
Думки не лишаю.*

Учениця 3. *Де покласти слід рожеву,
А де ніжно-синю,
Щоб славила моя праця
Рідну Батьківщину,*

Учениця 4. *Щоб сміялася сорочка
Файними квітками,
Щоб пишалась Україна
Своїми майстрами.*

Учениця 5. *О, земле рідна, краю мій вишневий,
Гартований в тугих вітрах століть,
На ці крилаті рушники до неба
Не раз дивились прадід мій і дід.
Бо їм, як і мені, було б їх треба
У гожий час і в пору лихоліть.
Не можна жити без землі і неба,
Без віри і мети не можна жити.*

Учениця 6. Скільки зустрінеш рушників, і які вони всі гарні! Істинно, зайдеш до оселі, а в ній, як у вінку, всі стіни цвітуть. Хата — це обличчя жінки, господині, матері. У хаті світлій, теплій, завжди відкритій для добрих людей, зберігалися і передавалися найкращі сімейні традиції. В хаті виховувалися щирі, працьовиті, чесні люди. Тепер ми живемо краще, заможніше.

Учениця 7. Але чому ми так збідніли духовно?

Чому соромимося прикрашати свої віконниці, вишити і повісити на покуті прадавній рушник?

Учениця 8. Чи ви знаєте, що рушник і здавна слугував не лише окрасою світлиці? На вишиті рушники приймала повитуха немовля. На щастя, на долю давала мати його, коли виряджала в дорогу сина.

Всім, хто вирушав у далеку дорогу, вони нагадували: там земля мила, де мати народила.

Звучить пісня.

Учениця 1. У чарівну силу рушника вірили як у доброго чудодія, що оберігає від усякого лиха. Спитаєте, звідки ж то узятися такій силі? А сила рушника у його візерунках. Рушники можна читати так, як читають книги. Треба лише розумітися на орнаментах. Як цікаво читати рушники. Існує коріння, що сягає глибини століть, у них закладена мудрість століть.

Учениця 2. На кожному рушникові є такі собі крайчики-кривульки. То є знаки води. А де вода — там життя. А чотирикутники — то символи Сонця. Листя — то діти, гілки — батько з матір'ю, стовбур — діди, корені — прадіди, що жили 100 чи 200 років тому.

Учитель: Є орнаменти геометричні, рослинні, зооморфні, предметні, що відображають елементи символіки стародавніх вірувань. Різноманітні

кружальця, трикутники, ромби, кривульки, лінії, хрести символічно відображали уявлення наших предків про світобудову, тож їхнє значення відповідне: *кривулька – нитка життя, вічність сонячного руху; зірка – символ сонця, неба, землі, повітря, вогню й води; крапочки – небесні світила.*

Наша пошукова група розповість докладніше про візерунки, які найчастіше зустрічаються на рушниках.

Учениця 3. Зірки, розкидані на білому полі - уявлення про структуру Всесвіту, що є гармонійним і засіяним, щоб нести нові й нові паростки життя у далекі світи.

Учениця 4. Зображення рослин - це культ поклоніння природі, прагнення перенести на рушник красу.. Квіти, які ми зараз розуміємо не більше як вияв поваги і приязні, у давні часи мали ритуальну значимість. На рушниках часто побачиш «виноград», «хміль», «дубове листя», «барвінок».

Учениця 5. Дуб і калина – мотиви, що найчастіше зустрічаються на рушниках і поєднують у собі символи сили і краси, але сили незвичайної, краси невмирущої. Дуб – священне дерево, що уособлювало Перуна, бога сонячної енергії, розвитку, життя. Калина – дерево роду, чудодійний оберіг життєдайної сили роду.

Учениця 6. Калина взагалі дерево нашого українського роду. Колись у сиву давнину вона пов'язувалася з народженням Всесвіту, Сонця Місяця, Зорі. А оскільки ягоди калини червоні, то й стали вони символом крові й невмирущого роду. Через це весільні рушники тяжіють тими могутніми гронами.

Учениця 7. Із давніх-давен на Україні святили мак і ним обсівали людей і худобу, бо вірили, що мак має чарівну силу, яка захищає від усякого зла. А ще вірили, що поле після битви вкривається весною маками. Ніжна, трепетна квітка несе в собі незнищенну, вічну пам'ять роду.

Учениця 8. Таємницю життя приховує в собі, і квітка лілії. В легендах квітка лілії допоможе розгадати чари. Якщо пильно придивитись до узору, то ніби вимальовується силует двох птахів – знак любові. В орнаменті з лілією неодмінно є знак, що ніби нагадує хрест. Він магічний, тому й благословляє пару. Лілія є жіночим символом. Це підтверджує й давня назва квітки – крин, - що є однокореневим словом криниці.

Учениця 9. Також на наших рушниках рясно розквітли пишні ружі. Ружа – улюблена квітка українців, її дбайливо плекали під вікнами хати, бо нагадує вона сонце. Промовте слово ружа, знайдете в ньому староукраїнську назву крові – руда.

Учениця 10. Узори, що нагадують листя хмелю, полюбляла вишивати молодь. «Хміль» дуже близький до символіки винограду, бо означає розвиток, молоде буяння, любов.

Учениця 1. Берегиня - дорогий нам символ. Це життєтворча Мати-природа, і жінка-мати. Народ створив її загадковою, багатолікою та могутньою незнаною квіткою, яка несе в світ і творіння, і захист, вічне оновлення і гармонію життя. І при всій своїй величності та могутності скромно

зображується аби ще раз нагадати, що кожне живе створіння – часточка неподільна й нерозривна життя.

Верхня частина квітки – це світ богів, середня – людей всього суцього на землі, нижня – це коріння, основа світу.

Учениця 2. Особливо любляють вишивальниці символіку птахів. Різні птахи виспівують на рушниках. Соловей і зозуля любляють дівочі рушники, вони сумують якщо без пари.

«Соловей щебече, собі пару кличе.»

«До Петра зозулі кувать, кувать, а дівці гулять, гулять.» Цих птахів найчастіше вишивають на гілці калини. Вважається, що птахи – то символи людської душі.

Учениця 3. Наші лохвицькі рушники вирізняються гамою кольорів, на них панує червона барва у вигляді вишитих червоними нитками смужок та дерева життя в горщику, що символізує поняття про вічність, гармонійність, життя.

Учитель. Думки і бажання наші, коли вишиваємо, повинні бути чистими, добрими, радісними. Тоді й у рушнику буде чарівна сила. А ось - дерево життя, найдавніший орнамент українського рушника. Ця прекрасна квітка - її верхня частина - то сфера богів, нижче - життя людей і всього суцього на землі, а на долі - коріння - початок світу. На рушнику і квіти калини, і дубове листя - то поєднання краси і сили. І пташиний світ: півень, зозуля, голуб, сорока, соловей. Бачите, як цікаво читати рушники. Отож пам'ятаймо, як добре мати їх в своїй оселі. І вишивати треба з чистою думкою, світлою душею, з піснею.

Учениця 4. *З прадавніх вибухлих віків*

Бере початок рід наш славний.

*Мій пращур був із козаків,
яких боялись шляхта й пани.*

*Ще від прадіда й отця
із роду в рід жива й священна
козацька волелюбність ця —
передавати дітям в генах.*

Учениця 5. *З роду в рід кладе життя мости,*

*Без коріння саду не звести,
Без стремнини човен не пливе,
Без коріння сохне все живе.*

Учениця 6. *Новенька школа,
Любі дітлахи*

*І рушники крилаті навкруги —
Очей утіха і життя окраса!
Як лебеді, плвуть через роки
В майбутнє — невмирущі рушники.*

Учениця 7. *Зі скринь вас діставали наші мами,
Немов послання давньої пори.*

Погляньте, заузорені які

У цій оселі славній рушники.

Учениця 8. Рушник – це дому давній оберіг,
Він вишитий усякими нитками.

*Споконвіків родину він беріг,
Бо вишитий матусеньки руками.*

Учениця 9. Рушник несли, як народився син чи доня,
У візерунках і у квітах запашних,
Щоби завжди щаслива була доля
Й усе найкраще було лиш для них.

Учениця 10. Гостей гостинно кликали до хати,
На рушнику несучи хліб і сіль.

Учениця 1. Рушник до армії давала сину мати,
Сватів дівчата всі в'язали для весіль.

Учениця 2. Дивлюсь я мовчки на рушник,
Що мама вишивала.

*І чую – гуси зняли крик,
Зозуля закувала.*

*Знов чорнобривці зацвіли,
Запахла рута-м'ята.*

*Десь тихо бджоли загули,
Всміхнулася люба мати.*

*І біль із серця раптом зник,
Так тепло – тепло стало...*

*Цілую мовчки той рушник,
Що мати вишивала..*

Учениця 3. Поститайте матусю мою,
Скільки радості й смутку вмістила,
Скільки снів голубих переснила
І ночей недоспала в маю.

*Поститайте матусю мою
Яку ношу поклала на плечі,
Щоб рости і сміятись малечі,
Наче пташці весною в гаю.*

Учениця 4. Рушники, рушники...

*Тут червоне із чорним
Так магічно сплелось,
Що нагадує вічне життя.*

*І здається, він крилами зараз пригорне
І згадаються теплі хвилини життя.*

Учениця 5. Рушники...

*Берегинене благословення
І та нитка життя, що проходить крізь серце моє
Це червоне і чорне для мене – немов одкровення.
Це душі української вічне й німе торжество.*

Учениця 6. З дитинства пам'ятаю рушники,
Що так любовно їх творила мама.
По українськи хата на святки
Сіяла вишитими рушниками.

Учениця 7. На полотні співали солов'ї,
І красувались кетяги калини.
Зелений хміль в'юнися по гіллі.
Зорили в колосках волошки сині.

Учениця 8. Україно моя мила, Україно,
Моя рідна земле, матінка єдина.
Твої роси моє личко умивають,
Твої вітри мої коси розплітають,
Твої діти рідну землю рушниками прославляють.

Учениця 9. Пломеніє, немов зоря,
Віще слово Кобзаря,
Пісня солов'їна,
Вишиванка, рушничок,
Український народний танок –
Все то – Україна.

Учениця 10: Як твоє імення, мій нащадку,
Володимир, Ігор чи Богдан?
Я своїй уяві волю дам,
Вірша адресуючи на згадку.

Учениця 1. Майбутні вчені й ковалі,
Сталевари, космонавти, зодчі...
Поклонімось матері-землі,
Де сліди ще не забулись отчі.
Нам належить пронести в віках
Пісню і надію материнську,
Вишиту на білих рушниках
Долю нашу славно українську.

Танок

Учитель: Рушник – від слова «руш», «вирушай» – стверджуються наші прабабусі. Як мамина колисочка засівала у дитячу душу лагідність та теплоту, так і той шматочок полотна, що супроводжував у далеку мандрівку, мав оберігати чадо від усякого нещастя. Птахи – то символи людських душ. Розташовували їх при корені, в середині стовбура і віття, з обох боків дерева – Дерева життя. У філософському розумінні минулого, сучасного, майбутнього. Це свідчить про міцність та незнищенність роду. Співаймо славу життєдайному Сонцю, Україні. Вишиймо рушник на радість, на здоров'я! Не забуваймо вишити узор-оберіг

*Хай щастить вам, люди добрі!
Хай пісня летить за обрій,*

Щира дружба стане на рушник!

Учитель: Часто вишивка поєднується з поезією. Тарас Григорович Шевченко завжди цікавився особливостями одягу, його оздобленням, деталями вишивок.

Учениця 2. Не випадково у своїх творах він намагається звернути увагу на вишиту сорочку у портреті В. Кочубея, то на пишній прозорий рукав блузи, оздобленої білою вишивкою, в портреті М. Максимович, любовно виписує орнамент червоної вишивки на сорочці матері в акварелі «Марія».

Речі, які дійшли до нас і пов'язані з ім'ям Великого Кобзаря, викликають особливий інтерес.

За переказами жінки-кріпачки в Сокиринцях вишили за малюнком Шевченка блузу і хусточку.

Прозора, мов обсіпана яблуневим цвітом, вишивка блузи — наче оповідь про цнотливість і сподівання молодості, про чари дівочої вроди, про любов, що тільки народжується і розквітає в душі.

Учениця 3. У народному побуті хусточка завжди була символом вірності, пам'яті про кохану. Старанно, з любов'ю вишивали її наречені своїм судженим. Це був пам'ятний подарунок, що супроводжував козака в походах, чумака - в далеких мандрах, бідняка - на чужій стороні, на заробітках. Це знайшло своє відображення в поезії Т.Г. Шевченка.

*У неділю не гуляла,
Та на шовки заробляла,
Та хустину вишивала,
Вишиваючи співала:
«Хустино мережана,
Вишиваная.
Вигантую, подарую,
А він мене поцілує
Хустино моя
Мальованая.*

Вшановуючи пам'ять Великого Кобзаря, його щире любов до народного мистецтва, Леся Українка, вперше відвідавши могилу у Каневі, принесла в дарунок рушник, що вишила власноручно. Зараз його відновлено майстринями Черкащини, і він зберігається в музеї Т.Г. Шевченка, на Тарасовій горі.

Учитель. «Спадала краплею тривога із пера» так мужня жінка, народна поетеса з Печеніжина на Коломийщині Параска Шовкова, вишивала поезію і сорочки, і все для людей, порядних і добрих. Для неї «поезія і вишивка - єдине». І так гарно вміла про це сказати;

*Хрестик до хрестика,
Нитка до ниточки -
Рожка червона,
Мов справжня, жива.
Скільки ще з пам'яті
Співанок витече*

Доки в узорі

Заквітнуть слова.

А ще Параска шила ризи. За життя пошила їх аж 138.

Учениця 4. Як не можна уявити Україну без танцю і пісні, так не можна уявити її без вишивок, якими з великою любов'ю наші мами і бабусі прикрашають свої домівки. А в який чудовий вишиваний одяг вбираються на свята.

В кінці звучать українські народні пісні.

Дума про землю

(екологічний ранок)

ДУМА ПРО РІДНУ ЗЕМЛЮ

(екологічний ранок)

Мета: збагатити знання учнів про рідну землю, розвивати любов до природи, кмітливість, творчу уяву, естетичні почуття, навчити учнів жити в гармонії з природою, бачити в усьому живу душу, вміти співчувати, бережливо користуватися дарами природи.

Обладнання: глобус, як макет планети Земля, плакати на екологічну тематику, учнівські малюнки на тему «Природа очима дітей», вірші гімназистів, поетичні твори Т.Г.Шевченка про землю.

Хід свята

Пісня «Дума про Землю»

Земля важка (2 р.).

На ній багато зброї,

Земля легка (2 р.),

У ній лежать герої.

Земля страшна (2 р.),

Коли горить пшениця;

Земля ясна (2 р.),

Як поле колоситься

Земля одна (2 р.),

І щедра, і багата;
Земля свята (2 р.),
Коли радіє мати.

Земля ясна (2 р.),
Хай сонце світить всюди,
Земля одна (2 р.),
Живіть у мирі люди.

Чужих країв ніколи я не бачив,
Принад не знаю їхніх і окрас.
Та вірю серцем щирим і гарячим,
Нема землі такої, як у нас.

(В.Симоненко)

Ведучий 1.

Мати - земля! Від неї брав силу легендарний велетень Антей – кожен пам'ятає цю давню легенду. Здолати велетня було неможливо, бо завжди з ним була матір-земля. Відчувши втому, він торкався рукою чи ногою до землі, і відразу ж вливалось в тіло Антея нова сила. Ось чому цей античний герой перемагав усіх своїх супротивників.

Сила від матері-Землі. Кожному з нас вона дається. Тільки умій її взяти, знай свою матір-землю, люби і шануй її.

Ведучий 2.

З давніх часів, з покоління в покоління переходить ласкава назва «земля-мати», «земля-годувальниця». Так, земля наша добра годувальниця. Це одне з прекрасних творінь природи, істинно найцінніше із створених нею багатств. Все, що в нас на столі, дає земля. Силою землі піднімається хлібний колос, її соками наливаються плоди.

Прекрасна наша Земля! В блакитному серпанку, в зелені лісів і садів, осяяна Золотим сонцем, кружляє вона холодними стежками Космосу. Сьогодні Земля – мати наша стоїть на порозі нового тисячоліття. Наше завдання: зробити все можливе, аби зберегти гармонію Людства, Природи, Всесвіту, зрештою життя на Землі.

Ведучий 1.

Наша земля щедра і привітна. Подих рідної землі чуємо в ласкавості української мови, вроду рідної землі бачимо в поставі народу, силу рідної землі відчуваємо в синівській нерозлучності з нею. І святу правду кажуть матері синам своїм, виряджаючи в далеку дорогу: «На ось, синку, рідну землю, носи коло серця. Рідна земля і сили додаватиме, і від напасті збереже».

Ведучий 2.

Прекрасна рідна земля. Це – наше багатство. «Земле моя, ти єдина мати», - писав Т.Г.Шевченко. Земля дитинства, стежки ранньої юності. Кому не снилися вони в далеких мандрівках, хто не прагнув повернутися на схилі літ у чарівну казку дитинства?

Мимоволі згадується великий Кобзар. Перебуваючи у далекій Орській фортеці, Тарас Григорович у віршах прохав долю, щоб

Аби хоч крихітку землі
Із-за Дніпра мого святого
Святії вітри принесли,
Та й більш нічого.

Ведучий 1.

Наша Черкаська земля, наш край уславили себе великими історичними подіями, немеркнучими іменами, що зорями засяяли над цілим світом. Це наш Черкаський край подарував світові Тараса Шевченка. Відомо, що геній Т.Г.Шевченко належить усьому народові – від немовляти до посивілого старця. І народ України вклоняється геніальному співцеві, чия доля, чие життя, нескореність, чистота і праведність схожі з долею самого народу.

Благословен той день і час,
Коли прослалась килимами
Земля, яку сходив Тарас
Малими босими ногами,
Земля, яку скропив Тарас,
Дрібними росами-сльозами.
(М.Рильський).

Ведучий 2.

Сьогодні наша Земля в небезпеці. Важко поранена, хвора земля України начинена атомними станціями. Природа її чудова, оспівана у віках природа, і ми з тривогою дивимось в день завтрашній, у наше скалічене майбуття. І мимоволі спливає на пам'ять пророцтво Т.Шевченка, яке прийшло до нас із каземату:

«Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...
Ох, не однаково мені»

Пророчий голос Тарасового болу розбудив нині мільйони людей, розбудив у час чорнобильського вогню і обкраденої духовності, розбудив і показав, що їм не однаково, якою буде завтра доля України.

Вікова журавка – так назвав нашу землю поет А.Малишко. Вона потребує чистого неба, теплого сонця, ласкавої води, запашного повітря, спокою і тиші.

Тільки людська – наша з вами – любов здатна захистити нашу квітучу землю, її багату і чудову природу і зберегти для наступних поколінь.

(Пісня «Сік землі»).

Ведучий 1.

Вийду в поле, стану серед жита,
Задивлюся в небо голубе.

Земле рідна! Скільки буду жити,
Стільки і любитиму тебе!
Вічно буду в рідній стороні
В радісні години і сумні,
Я тебе, кохану, я тебе, єдину,
Навіть після смерті не покину!
А коли проб'є моя година,
І прийде прощатися пора,
Поховай мене, як мати сина,
Вмивши тіло водами Дніпра.
Кров свою віддам твоїй калині,
Пісню – травам, птицям і лісам,
Плоть – рясній, завітчаній долині,
А високі думи – небесам.

Ведучий 2.

Шануймо рідну Землю, її прекрасні ліси, степи, поля. Напевне, не знайдеться в світі такої людини, яка б не любила природу. Одні милуються барвами осіннього лісу, інші обожнюють високі гори та бурхливі ріки, а ще інші у захваті від простору степу. Все це – матір-Земля, перша наша годувальниця, рятівниця і цілителька. Не забувайте, що все живе на Землі тісно пов'язане між собою: люди, трави, квіти, дерева, тварини. А все це потребує любові, допомоги і захисту.

Зберегти рідну природу, рідну Землю, її безцінні скарби, рослинний і тваринний світ – значить продовжити історію людства. Це святий обов'язок кожного з нас.

Ти пробач нас, Земле!
За твої обвуглені рани,
І за мертві ліси,
І за кожну задимлену мить.
Ти не бійся нас, Земле!
Ми віднині на захист твій станем,
Ти повір нам, Земле!
Ми зумієм тебе захистити!

(Звучить пісня «Одна калина»).

Свято червоної калини

Мета: розширити знання учнів про калину, як символ України; виховувати любов до рідного краю, бережне ставлення до природи.

Обладнання: на столі букет з червоних ягід калини, портрет Т.Г.Шевченка, українські рушники з калиновими узорами.

Хід свята

Виступ вчителя:

Калина біля хати. Наш давній і добрий звичай. Одвічно так велося: будували оселю і біля неї неодмінно висаджували кущ дивовижної рослини. Вона символізує отчий край, незрадливість рідної оселі, своїм звичаям і традиціям. Недаремно в народі казали: «Без калини нема України». Поступово калина стає символом роду, символом всього народу України.

Калина – улюблениця українців. Її цінують і люблять за чарівність білосніжних духмяних суцвіть, багрянець осіннього листя і красу ягідних грон. На гербах багатьох міст України є зображення калини. Вона символізує материнство: кущ – сама мати; цвіт, ягоди – дітки.

(Пісня «На калині мене мати колихала»).

Легенди про калину (розповіді учнів).

1. Одна з легенд про походження калини розповідає: «Богиня Лада несла весну на українську землю, змучилась, лягла відпочити у степах Таврії і міцно заснула. Сплячу Ладу побачила богиня смерті Мара і посадила навколо неї колюче терня. Прокинувшись, Лада поспішила нести людям весну, але терен ранив її. А там, де впали краплі крові на землю, виростили кущі калини.»

2. Друга легенда розповідає. Як одного разу на село наскочили татари, захопили у полон дівчат і погнали у неволю. Була серед них і Марина, найкраща дівчина. Якось втекла вона від охорони вночі. Напевно б утекла, та зачепилась своїм червоним намистом. Розірвалася нитка і там, де впали намистинки, проклюнулися навесні тоненькі пагінці, що стали потім родючими кущами калини. Навесні буяють білизнаю, наче наречені. А восени палахкотять цвітом любові до рідної землі. Гірка калина, як доля в неволі, і гарна, як рідна земля-матінка – найкраща!!!

Прислів'я і приказки про калину.

Пишна та красива, як червона калина.

Убралася в біле плаття, як калина в білий цвіт.

Любиш Україну – посади калину.
Калина коло тину – щастя для родини.
Щоки червоні, як кетяги калинові.
Немає рідного краю без калинового раю.
З калинової гілки витягли сопілку.
Про калиновий гай ніде не забувай.

Ведуча 1.

Не кожна рослина має таку символічну образність у художній свідомості нашого народу як калина.

Калиною раніше прикрашали весільний коровай, грона червоної калини вишивали на рушниках, нею прикрашали кути хати і вірили, що калина захистить родину від нечистої сили, вона була оберегом і щасливим талісманом. Про калину складено багато пісень. Вона символізувала свято Коляди, наруга над цим деревом вважалась за великий гріх. Калинові гаї здавна вважають священними. Біля них заборонялося пасти корів, рубати кущі. За повір'ям, якщо в калиновій колісці качали дитину, то вона виросте співочою.

Ведуча 2.

Про незрівняну красу цієї рослини писала Л. Українка: «Калина так хизується красою, що байдуже їй до всього на світі», а Т.Г.Шевченко у своїй книзі «Кобзар» згадав про калину аж 385 разів.

Тече вода з-під явора,
Яром на долину.
Пишається над водою
Червона калина.
Пишається калинонька,
Явір молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.
Сонце гріє, вітер віє
З поля на долину
Над водою гне з вербою
Червону калину.
На калині одиноке
Гніздечко гойдає,
А де ж дівся соловейко –
Не питає, не знає.
Зацвіла в долині червона калина,
Ніби засміялась дівчина дитина.
Любо, любо стало
Пташечка зраділа
І защебетала.

Ведуча 1.

У давнину калина супроводжувала людину від народження до смерті. Три ключові точки кожної людини завжди потребували її присутності –

народження, весілля, похорон. Калина навчає терплячості, вмінню чекати. А що ви знаєте про цілющі властивості калини? Адже в народі кажуть: «Червона калина від ста хвороб лікує». Давайте послухаємо рецепти народної медицини.

Учень 1. Калинові ягоди – гарні ліки при багатьох хворобах: кашлі, ангіні, запальних процесах шлунка й кишечника. Для лікування використовують також листя й корінь. Стертим у порошок коренем посипають болючі зуби, а свіже листя прикладають до наривів.

Учень 2. Кора калини також має цілющі властивості. Відвар з кори використовують для промивання ран.

Учень 3. Лікарська, харчова, вітамінозна, медоносна, фарбувальна і декоративна рослина. У народній медицині кору використовують при застуді, носових кровотечах. Сік – при хворобах горла, шкіри. Квіти і плоди – при гіпертонії, серцевих хворобах.

Учень 4. Свіжі плоди калини у вигляді чаю восени та взимку мобілізують захисні сили організму, зміцнюють його. Тому рідко застуджуються і хворіють люди, які споживають калину.

Учень 5. У селах, де печі опалюють дровами, нерідко трапляється отруєння чадним газом. Щоб урятувати потерпілого, йому дають жувати плоди калини.

Ведуча II.

Посадіть калину коло хати в садочку. Кілька кущів – по одному на кожного члена сім'ї. В процесі життєдіяльності калина виділяє багато фітонцидів, що вбивають хвороботворні бактерії і очищають повітря. Тому в калинових гаях легко дихається. Кущі калини – місце гніздування птахів, особливо неперевершеного співця – соловейка.

(Пісня «Не ламай калину»).

Підведення підсумку.

Виховний захід на тему: «Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття...»

Мета: закріпити знання учнів про творчість Т.Г. Шевченка, розвивати мовлення, мислення, увагу, виховувати любов до книги, бажання читати твори Т.Г. Шевченка, виховувати повагу до спадщини Тараса Шевченка.

Тип позакласного уроку: до 200-річниці з Дня народження Т. Г. Шевченка.

Обладнання: репродукції картин Т.Г. Шевченка, картки із завданнями.

Хід уроку

І мене в сім'ї великій.

В сім'ї вольній, новій.

Не забудьте...

Т. Шевченко

I. Організація учнів до заходу.

II. Оголошення теми та мети заходу.

Мотивація навчальної діяльності.

Хто акровірш прочитає.
Про що піде мова - знає.
Ти мушиш нам слівце назвати,
Адже умів лиш він один
Рабів німих так захищати,
А хто так оспівав, як він,
Садок вишневий коло хати?

(Д. Білоус)

Сьогоднішній захід ми присвячуємо видатному українському поету та художнику Тарасу Григоровичу Шевченку, вклонімося світлій пам'яті поета. Перегорнемо деякі сторінки життя великого Кобзаря, прислухаємося до шевченківської думки та слова.

Щовесни, коли тануть сніги,
І на рясті просяє веселка.
Повні сил і живої снаги.
Ми вшановуємо пам'ять Шевченка

III. «Факти з життя Шевченка»

• На Черкащині, в селі Моринці, у родині селянина-кріпака 9 березня 1814 року народився хлопчик - майбутній великий поет та художник, сіяч розумного, доброго, вічного. *(Вчитель показує на карті України Черкащину, села*

Моринці та Шевченкове

• Поміркуйте, що означає слово «кріпак»?

• Отже, кріпак - це людина, закріплена за паном, яка на нього працює.

Пан міг кріпака продати, купити, вимінити, як річ.

• У селі Кирилівка минули дитячі роки Тараса. В селі збереглася могила його матері, яка ще молодою, знесилена тяжкою працею та нуждою, померла, залишивши осиротілих дітей. На кладовищі - могила батька Григорія Івановича, який не витерпів лихої долі і теж пішов із життя, а діти-сироти «розлізлися межі людьми, мов мишенята». Збереглася в селі хата дядка, в якій вчився малий Тарасик.

• Є в селі музей Тараса Григоровича Шевченка, пам'ятник великому поетові. А Черкащину називають Шевченковим краєм.

1. Показ ілюстрацій. Могила Т.Г. Шевченка на Тарасовій горі біля Канева.

• Як і заповідав поет, його поховано біля Канева над Дніпром на високій Чернечій горі, яку народ називає Тарасовою. Тут часто можна почути українських народних співців і музикантів, які співають і грають на кобзі (*бандурі*). Це кобзарі.

• Колись у сиву давнину, ходили по Україні старі люди (*часто вони були сліпі*), співали про тяжке життя, про героїчні подвиги козаків, сподівання на краще майбутнє. Старець-кобзар - вчитель правди.

• Співаючи, вони грали на старовинному інструменті - кобзі. (*Розгляд кобзи*). Назва інструменту і дала назву - кобзарі.

Ішов кобзар до Києва
Та сів спочивати:
Торбинками обвішаний
Його провозатий.
Мале дитя коло нього

На сонці куняє.
А тим часом кобзар
Ісуса співає.

2 Розгляд репродукції картини Л.М. Жемчужникова «Кобзар на шляху».

а) Тарас Григорович не грав на кобзі. не співав пісень по дорогах України, але читаючи його твори, ніби чуєш ніжну, сумну пісню про тяжке життя народу. Та й у нього самого доля була нелегкою

б) Читання підготовленим учнем вірша Т. Шевченка «Доля».

Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сіромасі стала. Ти взяла
Мене, маленького, за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
«Учися, серденько, колись
З нас будуть люде»,— ти сказала.
А я й послухав, і учивсь,
І вивчився. А ти збрехала.
Які з нас люде? Та дарма!
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.
Ходімо ж, доленько моя!
Мій друже вбогий, нелукавий!

Ходімо даліше, даліше слава,
А слава — заповідь моя.

3. Розгляд репродукції картини Л.С. Їжакевича «Тарас-пастух».

Йому тринадцятий минав.

Він пас ягнята за селом

І серцем чистим бік пізнав

Біль народу, що був рабом.

У вірші «Мені тринадцятий минало» змальований образ Оксани Коваленко - подруги дитинства Тараса.

IV. Сторінками творчості Т.Г. Шевченка.

1. Робота з виставкою книг.

«Кобзар». Не один вірш із цієї збірки знайшов дорогу до вашого серця. Його поетичне слово любить і ненавидить, плаче і сміється, радіє і сумує. Назвавши «Кобзарем» свою першу збірку, Шевченко підкреслив цим народність, волелюбність своєї поезії.

2. Пісенність поезії Т. Шевченка.

Пісенність Шевченкової поезії невичерпна. Багато його віршів покладено на музику.

а) Виконання учнями пісні «Зацвіла в долині червона калина».

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.
Любо, любо стало,
Пташечка зраділа
І защебетала.
Почула дівчина
І в білій свитині
З біленької хати
Вийшла погуляти
У гай на долину.
І вийшов до неї
З зеленого гаю
Козак молоденький;
Цілує, вітає,
І йдуть по долині,
І йдучи співають.
Як діточок двоє,
Під тую калину
Прийшли, посідали
І поцілувались.

Якого ж ми раю
У бога благаєм?
Рай у серце лізе,
А ми в церкву лізем
Заплющивши очі, -
Такого не хочем.
Сказав би я правду
Та що з неї буде?
Самому завадить,
А попам та людям
Однаково буде.

3. Шевченко - художник.

а) Повідомлення.

Т.Г. Шевченко був не тільки поетом. Він був ще й талановитим художником. Його роботи різноманітні за жанрами: автопортрети, портрети.

б) Розгляд та обговорення репродукції

Т. Шевченка «Автопортрет» 1840-41 рр.

- Хто впізнав людину, яка дивиться на нас із глибини часу?

Це автопортрет Т. Шевченка, який у різні роки їх намалював кілька. Автопортрет - це портрет художника, створений ним самим.

- Яким ви бачите поета? (*Молодим, добрим, розумним*)

- Що виражають очі? (*Печаль, біль*)

- Високе чоло свідчить про глибокий розум.

- Про що думає поет?

є) Пам'ять про поета вічна.

• Тяжке життя, переслідування, заслання далися взнаки. Здоров'я його було підірване. Боровся з недугою три роки. Помер у Петербурзі 10 березня 1861 року. Згодом його тіло перевезли в Україну і поховали на Чернечій горі біля міста Канева над Дніпром.

• Із 47 прожитих років йому довелось бути; 24 роки кріпаком, 10 років у неволі, 3,5 роки під наглядом поліції. І тільки 9 років вільною людиною.

• У цьому році минає 200 років з дня народження славетного сина України Тараса Григоровича Шевченка. Народ пам'ятає про свого Кобзаря, вшановує його пам'ять: ім'ям Шевченка названо парки, театри, вулиці. У нашому місті також названо його іменем одну із вулиць. Його ім'я у 1939 році присвоєно Київському державному університету. На майданах міст і сіл споруджено пам'ятники поету.

• Не лише в Україні вшановують його пам'ять. Пам'ятники нашому Шевченку стоять у далекій Канаді, Угорщині, США, Парагваї, Франції, Аргентині. Вулиці багатьох міст світу теж названо його іменем.

- Діти, якими словами поет звертався до своїх нащадків, до нас з вами?
(«**І мене в сім'ї великій...**»)
(Читання «Заповіту»).

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Україні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отойді я
І лани, і гори —
Все покину і полину
До самого бога
Молитися... а до того
Я не знаю бога.
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Сьогодні, ми зібралися тут, щоб вшанувати пам'ять великого Кобзаря. Уся поетична творчість Т. Г. Шевченка захоплює і вічно кличе до себе людей усіх поколінь.

V. Підсумок.

1. «Шифрувальники».

- Хто такий Т.Г. Шевченко?

Т.р.с Гр.г.р.в.ч Ш.вч.нк. - в.л.к.й.кр.їнськ.й п..т, х.д.жн.к.

2. Експрес-опитування. Технологія «Незакінчене речення».

- Тарас Григорович дуже часто називав своєю батьківщиною село...

(Кирилівку)

- Ще з дитинства були виявлені у Тараса Шевченка здібності до...

(малярства)

- У 1840 році Т. Шевченко надрукував поетичну збірку... («Кобзар»)

- Соціальний стан Тараса у дитячі роки... (Кріпак)

3. Букет Кобзареві.

Над Дніпром височить пам'ятник-велетень. Не заростають стежки до могили великого Кобзаря, все життя і творчість якого є зразком того, як справжній митець повинен своїм талантом служити народові.

Рослини які зустрічаються в творах Т.Г.Шевченка:

*Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть...»*

Вчені стверджують, що хрущі - це індикатори чистоти повітря. Ці комахи погано розмножуються там, де повітря забруднене.

Впродовж останніх 15–20 років чисельність хрущів в Україні різко зменшилась.

Зацвіла в долині червона калина...»

Калина – рослинний символ України.

Літературознавці підрахували, що Т.Шевченко у своїх віршах вжив слово «калина» аж 385 разів. Гілка калини є одним з експонатів у хаті-музеї Кобзаря в с. Кирилівці.

Звучить пісня Шевченка:

«На калині мене мати колихала»

В калині материнська любов і мудрість, мамине безсмертя.

«Реве та стогне Дніпр широкий...»

Т. Шевченко не раз у своїх творах описує велич цієї річки.

*«Барвінок цвів і зеленів,
Слався, розстилався;
Та недосвіт перед світом
В садочок укрався.
Потоптав веселі квіти,
Побив... Поморозив...
Шкода того барвіночка
Й недосвіта шкода!»*

«І барвінком, і рутою, і рястом квітчає весна землю, мов дівчину в зеленому гаї!»

За українськими народними уявленнями, барвінок символізує трійцю: дитинство, зрілий вік, старість; батька, матір, дитя; весну, літо, осінь; вічне нев'януче кохання, нестаріюче життя, пам'ять, а тому з барвінком українці віками сплітали весільні вінки, робили косиці, плели вінки й на могили, що символізувало вічну пам'ять, садили й садять на могилах.

«Кричать сови, спить діброва, зіроньки сяють. Понад шляхом щирцею ховрашки гуляють » (!);

«Верніться! Дивіться — жита похилились, де паслися ваші коні, де тирса шуміла»;

«На громаду хоч наплюй! Вона — капуста головата!»;

«Вітер з гаєм розмовляє, шепче з осокою»;

«Заквітчай голову дівочу лілеями та тим рясним червоним маком»;

«Дні минають, минають місяці — село навек замовкло, онімло і кропивою поросло»;

«Широкий битий шлях — із раю, а в рай — вузенька стежинка, та й та колючим терном поросла!»;

«Заросли шляхи тернами на тую країну — мабуть, я її навіки, навіки покинув!»;

«Люди гнутья, як ті лози, куди вітер віє!»

Учені підраховали, що в творах Тараса Шевченка згадується понад 80 різних рослин, які належать переважно українській флорі, це: верби, дуби, клени, тополі, ковила, ряс, очерет та багато-багато інших. Найбільш улюбленим Шевченковим деревом була, мабуть, верба, яка зустрічається у віршах поета понад 40 разів, у тому числі Верба вавилонська. Нагадаю його незабутнє біблейське: «На ріках круг Вавилону, під вербами в полі, сиділи ми й плакали в далекій неволі». Або таке: «А верби геть понад ставом тихесенько собі купають зелені віти». Загалом, світ Т. Шевченка неможливо уявити собі без тополь, дубів, без тирси, очерету, травички під ногами, рясту на воді.

Дослідники твердять, що Т. Шевченко не тільки милувався рослинами, малював їх, зробив їх органічною частиною своєї поезії, але також знався на рослинах, зокрема цікавився лікарськими травами та деревами.

У с.Будище ростуть «Дуби Тараса Шевченка» — три дуба віком понад 1000 років. За переказами, у дуслі одного з них Тарас ховав свої малюнки.

Дуб є символом могутності, джерелом багатства, достатку та гідності.

4. Квіти на Чернечій горі

Під час похорону Тараса Григоровича Шевченка в Каневі всю дорогу перед труною вистилали квітами, любистком та рідною землею. Люди збирали ті квіти і зелень. Кожному хотілося принести в свою оселю квітку чи любисток, як часточку святої пам'яті про дорогу і близьку всім людину. Трудящі вірили в пророчі слова Шевченка про прийдешню волю. Мабуть, це й спонукало людей до думки, що квіти і зелень, якими була вистелена дорога від Канева до Чернечої гори, і квітки, посаджені кріпаками на могилі, мають цілющу силу. Слава про цілюще зілля Тараса пішла далеко за межі Канівського повіту. Люди з різних кінців України приїжджали і пішки приходили, щоб добути те зілля. Пройшла чутка, що вся гора засіяна зіллям Тараса. Люди вірили в це, збирали його і несли в далеку дорогу, як дорогоцінний скарб — пам'ять про рідного Кобзаря.

Вже більше ста п'ятидесяти років пройшло як перестало битися благородне, мужнє серце геніального поета-революціонера Тараса Григоровича Шевченка. Але світлий образ великого Кобзаря - безсмертний, як і сам народ, що породив його. Вічно нетлінна творчість геніального сина України жива подихом життя, биттям гарячого людського серця. Безсмертна могутня сила його таланту, проникливість і глибина його думки, мужність і ніжність його лірики, гострота і пристрасність його слова, мужність і пісенність його віршів, самовіддана любов його до своєї Батьківщини, до свого народу.

Юні друзі! Дорожіть Шевченком. Хочеться вірити, що, вступаючи в нове тисячоліття, на вашому шляху завжди будуть Тарасова пристрасність, Тарасова мужність, Тарасове невмируще слово!

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Біологія і хмія в сучасній школі” - 2013 - №5.
2. Смик Г. М. У природі й на городі – Київ ”Урожай” – 1999р.
3. Людина і біосфера: Методичні матеріали (Упорядники І. Дзеверін, В. -
4. Кондратюк А. З вишневого саду Київ ”Молодь” - 1991.
5. Краєзнавство при вивченні біології, як засіб формування духовності

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Воропай О. Звичаї нашого народу/ О.Воропай. – К.: Оберіг, 1991. – 565 с.
2. Дзеверін І., Мишкіна В. Людина і біосфера: методичні матеріали./ І.Дзеверін, В.Мишкіна. – К.: Редакція загальних педагогічних газет. – 2005.
3. Кондратюк А. З вишневого саду./ А.Кондратюк. – К.: Молодь, 1991. - 238 с.

4. Скуратівський В. Берегиня. / В.Скуратівський В.– К.: Радянський письменник. – 1987. – 104 с.
5. Смик Г.М. У природі й на городі./ Г.М. Смик. – К.: Урожай. – 1999. – 255 с.
6. Шевченко Т.Г. Кобзар/ Т.Г. Шевченко. – К.: Дніпро. – 1986. – 456 с.

Видання підготовлено до друку та віддруковано
редакційно-видавничим відділом ЧОПООП
Зам. № 1360 Тираж 100 пр.
18003, Черкаси, вул. Бидгощська, 38/1